

SELÇUKLU TARİH VE MEDENİYETİ ENSTİTÜSÜ

SELÇUKLU
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

II

1970

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ

ANKARA — 1971

SİVAS VE TOKAT'TAKİ FİGÜRLÜ MEZAR TAŞLARININ MAHİYETİ HAKKINDA

BEYHAN KARAMAĞARALI

Mezar taşları da diğer sanat eserleri gibi yapıldıkları ortamda hakim olan inanç ve âdetlerle sanat geleneklerini aksettirirler. *İslâm* dünyasında bugüne kadar yalnız *Anadolu*'da ve bol miktarda karşımıza çıkan figürlü mezar taşları tezyinatı, figürlerinin mahiyeti ve bütün olarak ifade ettikleri mâna ile *Türk kültür tarihi* bakımından büyük bir ehemmiyet taşır. Bunlar aynı zamanda din ve mezhepler tarihi araştırmaları için de mühim bir kaynak teşkil ederler.

Anadolu'daki insan ve hayvan tasvirli mezar taşlarına toplu olarak *Afyon*, *Seyitgazi*, *Akşehir*, *Konya* ve *Kırşehir*'de rastlanmaktadır. Bu taşlar bölgelere göre özellikler gösterirler. Bunların en eski olanları *Kırşehir* ve *Seyitgazi*'de bulunmaktadır. Bugüne kadar *Kırşehir*'de bulunan figürlü beş mezartaşı neşredilmiştir¹. Buradaki insan figürlü taşlar, form ve kompozisyon bakımından *Akşehirdekilerin* proto-tipleri sayılabilirler. Diğer taraftan *Kırşehir* taşlarında aslan figürünün bulunuşu bu merkezi *Tokat* ve *Seyitgazi*'ye de bağlanmaktadır. S. E y i c e tarafından *Aşıkpaşa Türbesinde* iki ayrı parça halinde bulunan şahide-deki² bir aslan figürü ile büyük bir madalyon motifi, ileride izahına çalışacağımız *Tokat* taşlarında görülen ve *Şîr-u Hurşid*'i temsil eden aslan-rozet kombinezonunun bir başka örneğidir.

Seyitgazi müzesinde bulunan iki sanduka geyik-aslan-tazı-tavşan ve kuş figürlerini muhtevîdir (1-2. res). Bunlarda hayvan mücadeleleri resmedilmiştir³. *Afyon*'da bulunan figürlü mezar taşları da sanduka

¹ C. H. Tarım, *Tarihte Kırşehri Gülşehri ve Babaslar, Ahtler, Bektaşlar*, İstanbul 1948. Resimler kısmı; W. Ruben, *Kırşehir'de Dikkatimizi Çeken San'at Âbideleri* (Belleten, XII, 1948, 173-176. s.); S. Eyice, *Kırşehir'de H. 709 (1310) tarihli Tasvirli bir Türk Mezar Taşı* (R. Rahmeti Arat İçin, Ankara, 1964, 208-243. s., 25 Res.).

² S. Eyice, *aynı makale*, 215-216. s. 12-14. res.

³ *Seyitgazi* sandukalarından birisi 710/1310 tarihlidir. 1.47 x 0.59 x 0.30 m. ölçüsündedir. Yan yüzlerinden birinde alçak kabartma olarak, kaçan bir geyiği aralarına almış iki arslan ve bir köşede de bir tavşan tasvir edilmiştir. Figürler başa-

şeklindedirler ve form bakımından *Seyitgazi*'dekileri hatırlatırlar. Bunların üzerinde de av ve mücadele sahnelerinden başka, sfenks, ejder-rozet ve çift tavus kuşu desenleri mevcuttur⁴.

İnsan figürünü ihtiva eden *Akşehir* mezar taşlarından ikisi üzerinde tarih bulunmaktadır. Biri 737/1336, diğeri 776/1374 tarihli olan bu taşlara göre *Akşehir*'deki figürlü mezar taşları XIV. asrın ikinci çeyreğinden itibaren tarihlenmektedirler⁵.

Konya'da bulunan iki figürlü mezar taşının kimlere ait oldukları ve hangi tarihte yapıldıkları katiyetle söylenememiştir. Env. nu. 1272 olanında, elinde bir şahin tutan bir suvari tasvir edilmiştir. Suvarinin sol tarafında bir küçük kuş daha görülür. Bu eser yazı karakteri ile XIV. asrın ilk yarısına tarihlenmektedir⁶. İleride temas edeceğimiz 892 Env. numaralı mezar taşı ise 1298 tarihinden olmalıdır.

Anadolu'daki figürlü mezar taşları içinde *Sivas* ve *Tokat* şahideleri form, kompozisyon ve motiflerinin özelliği bakımından ayrı bir grup teşkil ederler.

Sivas Mezar Taşları

Sivas müzesinde bulunan mezar taşlarından ancak beş tanesi figürlüdür. Taşlar gelişigüzel derlendiği ve aynı mezara ait baş ile ayak şahidelerinin arasındaki münasebet envanter kayıtlarına işlenmediği için bugün kitabeler tamamlanamamakta, baş ve ayak şahideleri arasında ne gibi farklar bulunduğu tesbit edilememektedir. Bir kısmında yalnızca ölünün ismi, bir kısmında da yalnızca tarih bulunmaktadır. Müzede bulunan dikdörtgen prizma şeklindeki lâhit kapaklarının bu şahidelerin kapak taşı olması kuvvetle muhtemeldir. Bunlar

rılı değildir. Aslanlar ancak pençelerinden teşhis edilebilmektedirler.

Baş ve ayak tarafları şahide şeklinde dilimli çıkıntılar ihtiva eden diğer sandüka da kalın silmelerle çerçelenmiş iki pano içinde, birbirinin aynı iki sahne vardır. Tavşana benzeyen küçük bir hayvanı uzun bacaklı ve uzun kuyruklu bir hayvan, muhtemelen bir tazi, kovalamaktadır. Baş şahidesinin dış yüzünde de bir kuş kabartması görülür. Bu sanduka da bir evvelkine çok yakın bir tarihte, XIV. asrın ilk çeyreğinde yapılmış olmalıdır.

⁴ K. Otto-Dorn, *Türkische Grabsteine mit Figurenreliefs aus Kleinasien* (Ars Orientalis III, 1959. 63-76. s.).

⁵ R. M. Meriç, *Akşehir Türbe ve Mezarları* (Türkiyat Mecmuası V, 1935, 141-212. s. 75. res.); S. Ünver, *Pierres Tombales Seldjoukides a Éffigie au 14.e Siècle en Anatolie*, Jerusalem 1960; S. Eyice, *aynı makale*, 209-210. s.

⁶ S. Eyice, *aynı makale*, 218. s., 21-22-25. res.

umumiyetle dikdörtgenprizma şeklindeki alçak bir lâhid ile baş ve ayak uçlarında 0.40., 0.60 m. yüksekliğinde birer şahideyi muhtevî kabirler idi. Lâhidlerin üzeri ekseriya rozetlerle ve geometrik sularla işlenmiştir. Bunlardan Müzeye getirilenlerin uzunlukları 1.50-1.60 m., enleri 0.34-0.35 m., yükseklikleri de 0.14 m. kadardır (3. res. a-b). Şahideler beyaz mermerden yapılmışlardır. Üst kenarları iki kavisli veya dilimli kemer şeklinde kesilmiş küçük dikdörtgen levhalar halindedirler.

1 - Env. Nu. 597 (4-5 res.).

Ölçüsü : 0.40 × 0.40 m.

Şahide hem tepeden, hem de alttan kırılmıştır.

Mukarnaslı mihrap şeklinde işlenmiş olan tarafı büyük ihtimalle baş taşının dış yüzü, kitabeyi ihtiva eden sade tarafı da iç yüzüdür. İç yüzde yalnızca iri kabartma nesih harflerle tek bir satır halinde :

مرحومه المغفوره merhüme'l-mağfüre

kelimeleri yazılıdır. İsim ve tarih kayıtlı değildir. Ancak sondaki müennes takılarından bu taşın bir kadına ait olduğu anlaşılmaktadır.

Dış yüzde sağlı sollu ikişer dilimi muhtevî taşın ortasında keskin konturlu dört silme ile çerçevelenmiş stalaktitlerden müteşekkil bir mihrap görülür. İçteki stalaktitler rumîlerle ve yaprak şeklindeki hatayîlerle süslenmiştir. Köşelerde alçak kabartma iri birer güvercin motifi yer almaktadır. Hafifce kıvrık gagası, küçük başı, kısa bacakları ve tombul gövdesiyle ve teferruatla işlenmiş tüy ve kanatları ile bu kuşun bütün özellikleri açıkça belirtilmiştir. Kalan boşlukları çarkifelek motifleriyle ve küçük yıldızlarla süslü irili ufaklı rozetler kaplamıştır. Stalaktitlerin içinde de sol tarafta bir rozet görülür. Halen yanlarda dörder olmak üzere dokuz rozet mevcuttur. Mihrabın yan kısımlarında sütünceler üzerinde de üçer küçük rozet dikkati çeker. Eser itinalı bir işçilik gösterir.

2 - Env. Nu. 516 (6-7 res.).

Ölçüsü : 0.80 × 0.37 m.

Sağlam vaziyettedir. Taşın 0.51 m.lik kısmı işlenmiştir. İç yüzünün iri ve kaba bir Selçuklu sülüsü ile yazılmış mezar kitabesi kaplar. Okunaksız ve sıkışık harflerle yazılan kitabe dört satır halindedir :

الى دار السرور ilā dāri's-surūr
 انتقل من دار الفنا الى inteķale min dāri'l-fenā ilā
 دار البقا المرحوم dāri'l-beķā'el-merhūm
 المغفور شكل بن مسعود el-mağfūrū Şengül b. Mes'ūd

Bu kitabeden bu taşın Şengül (!) b. Mesud isminde bir kimseye ait olduğu anlaşılmaktadır. Dilimli bir kemer şeklinde olan dış yüz mihrap tarzında işlenmiştir. Ortada keskin konturlu stalaktit sıraları görülür. Konturlar üç sıra silme ile çerçevelemişlerdir. Stalaktitlerin altında çarkifelek motifli bir rozet ve iki satırlık bir kitabe mevcuttur. Yazı, itinasız, kaba ve okunaksızdır. Kitabe yarımıdır :

ارتحل (ارتحال) irteķale min
 دارالغرور dāri'l-ğurūr

Stalaktitler yanlarda üzerleri zikzak motifli yarı silindirik sütun-
 celere oturmaktadır. Ayrıca alt kısımda da enlemesine yatan bir
 sütunce vardır. Stalaktitlerin dış yanlarına irili ufaklı oniki rozet
 yerleştirilmiştir. Rozetler yerleri ve motifleri ile simetriklerdir. En
 tepede alçak kabartma küçük bir kuş dikkati çeker. Figür küçük bir
 sahaya sığdırılabilmek için biraz deforme edilmiştir; fakat bir evvelki
 ile mukayese edilirse bunun da aynı cinsten bir kuş, yani bir güvercin
 olduğu düşünülebilir.

3 - Env. Nu. 569 (8. res.).

Ölçüsü : 0.72 × 0.38 m. işli kısmı 0.61 m.dir.

İyi durumdadır.

Bu taş kompozisyon bakımından bir evvelkine çok benzer; yine
 stalaktitli bir mihrap kısmını muhtevîdir. Ancak burada stalaktitlerin
 içi de işlenmiştir. Ortadaki kitabeyi muhtevî kısım kısmen kontur-
 larla belirtilmiştir. İki satırlık kitabe karışık ve okunaksız bir sülüsle
 yazılmıştır. Burada yalnız tarih kitabesi mevcuttur.

شهر جمادى الاولى şehri cumādā'l-ülā
 سنة ثمان تسعين و سبعمائة senete şemānin tis'ine ve seb'imi'e

Bu taş 798/1396 yılının Cumadelula'sında ölen bir kimseye aittir.
 Stalaktitlerin yanlarında yine simetrik olarak irili ufaklı rozetler yer
 alır. Kitabenin üzerindeki ile birlikte yirmi tane rozet bulunmaktadır.
 En yukarıda kanatlarını açmış küçük bir kuş kabartması görülür.

FIGÜRLÜ MEZAR TAŞLARI

Fakat bu kısım biraz aşınmış olduğu ve kuş da teferruatlı işlenmediği için cinsi tesbit edilememektedir.

4 - Env. Nu. yoktur. (9-10. res.).

Ölçüsü : 0.20 × 0.20 m.dir.

Taşın iç yüzünde büyük bir çarkıfelek ve onun üstünde tepede cinsi tam olarak teşhis edilemeyen profilden çizilmiş bir kuş figürü vardır. Dış yüz yine mihrap şeklindedir. Boş kalan yanlarda biri tepede olmak üzere yedi rozet mevcuttur. İki yüzünde de yazı mevcut değildir.

5 - Env. Nu. 575 (11-12. res.).

Ölçüsü :

Tepe kısmı ile alt tarafından bir kısım kopmuştur. Bu eser gerek figürlü oluşu gerekse ölenin isim ve hüviyeti ile ölüm tarihini ihtiva etmesi bakımından ehemmiyet arzeder. Şahidedin arka yüzünde tepedeki taş kısmını çift başlı iri bir kuş kaplar. Hayvanın iri kanatları, yanlara doğru açık bacakları görülmekte fakat başı aşınmadan dolayı belli olmamaktadır. Kuşun ayakları bir pençeyi andırmaktadır. Bir armaya benzeyen bu kuş motifine Ankara Etnoğrafya Müzesi'nde bulunan 825/1421 tarihli bir mezar taşında da rastlamaktayız. Bu çift başlı kuşun altında kalın silmelerle birbirinden ayrılmış üç satırlık bir mezar kitabesi yer alır. İri bir *Selçuklu* süsüleriyle gayrı muntazam, itinasız ve kötü bir istifle yazılmıştır.

المرحوم المظلوم المحتاج	el-merhūm el-mazlūm el-mūhtāc
الى [ر] حمة الله تعالى محمد خواجه بن	ilā (r) aḥmeti'l-Lāhi ta'ālā Muḥammed
صالح	H'āce bin Şālih
في شهر ذي القعد [ة] سنة سبع اربعين	fī šehri zī'l-ka'de (ti) senete seb'in ve
سبعماية	erba'ine ve seb'imī'e.

Yukarıdaki kitabeye göre bu mezartaşı 747/1347 yılının Zi'l-kade sinde (Şubat) vefat eden Muhammed Hoca b. Salih'e aittir. Taşın dış yüzü evvelkilerle aynı kompozisyonu gösterir. Ekseriyetle dış yüzde tepede görülen kuş burada iç yüze alınmıştır. Boş kalan yanlarda ve kitabenin üzerinde irili ufaklı onaltı rozet bulunmaktadır. Taşın kırılan kısmında da birkaç küçük rozetin mevcut olduğu tahmin edilebilir. Taşın orta kısmındaki kötü bir nesihle yazılmış iki satırlık kitabede

الفنا el-fenā

الدار ed-dārī

kelimeleri yazılıdır.

Figürlü mezar taşlarından yukarıda tarihlerini verdiğimiz ikisi VIII/XIV. asrın sonuna aittirler. Aynı form ve kompozisyon özelliklerini taşıyan diğer figürlü taşların da bunlara yakın bir tarihten oldukları muhakkaktır. XIV. asrın sonuna doğru artan bu figürlü mezar taşı tipi, XV. asrın başından itibaren kaybolmaktadırlar.

Tokat Mezar Taşları

Tokat müzesinde bulunan figürlü mezar taşları *Tokat*'ın "*Erenler Kabristanı*"ndan nakledilmişlerdir. Bunların da hangisinin baş, hangisinin ayak şahidesi oldukları anlaşılamamakta ayrıca lâhidlerin kapak taşları da bilinmemektedir. Erenler Kabristanı Tokat kalesi dışında yüksek bir tepe üzerine yayılmıştır. Burada 1964 yılında kısmen toprağa gömülü vaziyette üzeri rozetlerle ve rumilerle süslü pekçok kapak taşına ve şahideye rastlamıştık. Buralarda yapılacak araştırmalarla halen sekiz adet olan figürlü taşların sayısının artması beklenbilir. Ankara Etnoğrafya müzesinde bulunan üç adet figürlü şahide ile bir sandûka da Tokat'tan getirilmiştir⁷.

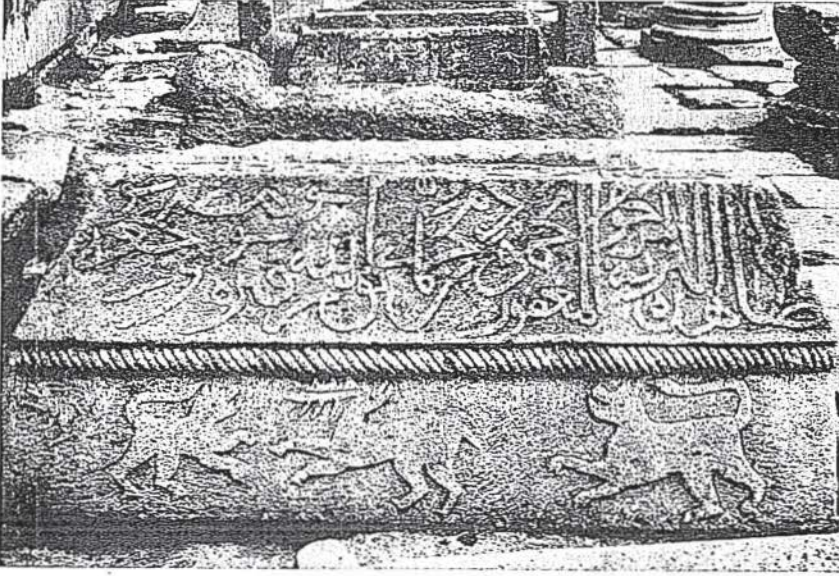
Tokat figürlü mezar taşları şekilleri ve mihrap kompozisyonları bakımından tamamen *Sivas*'taki tipi devam ettirirler.

6 - Env. Nu. yoktur. (13-16. Res.).

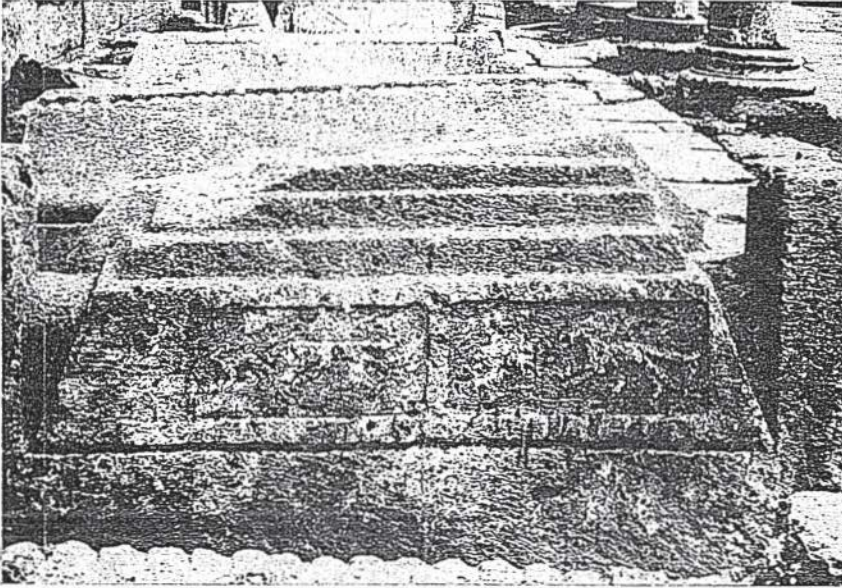
Ölçüsü : 0.85 × 0.41 m., 0.60 m.lik kısmı işlenmiştir. Taşın her iki yüzünde bazı kısımlar kopmuştur.

Şahidenin dış yüzü mihrap şeklinde bir kompozisyon gösterir. Taşın orta kısmını keskin konturlu bir stalaktit kaplar. Stalaktitlerin altında ve ortada kötü istiflenmiş dört satırlık bir sülüs kitabede ölenin ismi kaydedilmiştir.

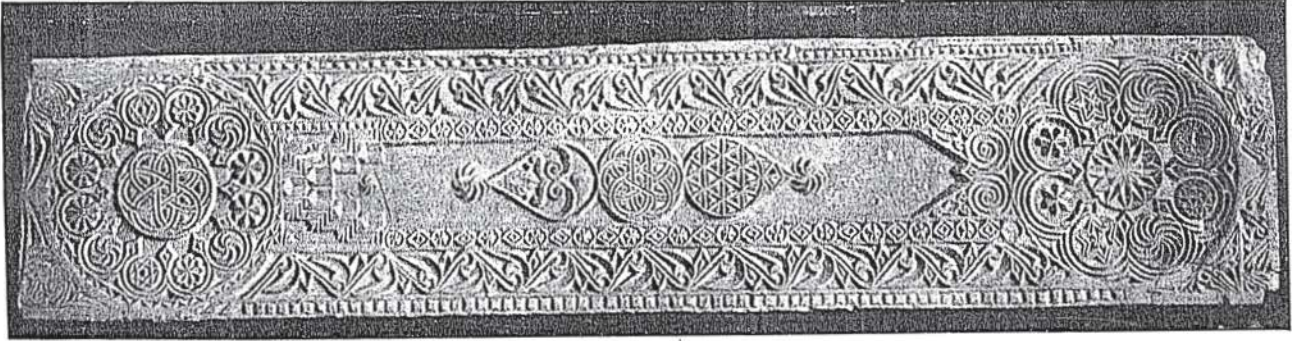
⁷ Ankara Etnoğrafya Müzesi envanter defterinde 15. numarada kayıtlı bulunan bu figürlü sandukanını (Bk. Semavi Eyice, aynı makale, 216-217 .s.) Amasya'dan getirildiği rivayet edilmekte ise de, Tokat Müzesindeki bir envanter defterinde bir fotoğrafının bulunması, bu sandukanın da diğer üç şahide ile birlikte Tokat'tan getirildiğini ortaya koymaktadır. Balı Çelebi isminde, muhtemelen bir ehli tarike ait olan sandûka, üzerinde sanatkâr kitabesinin bulunması bakımından ayrıca ehemmiyet taşımaktadır.

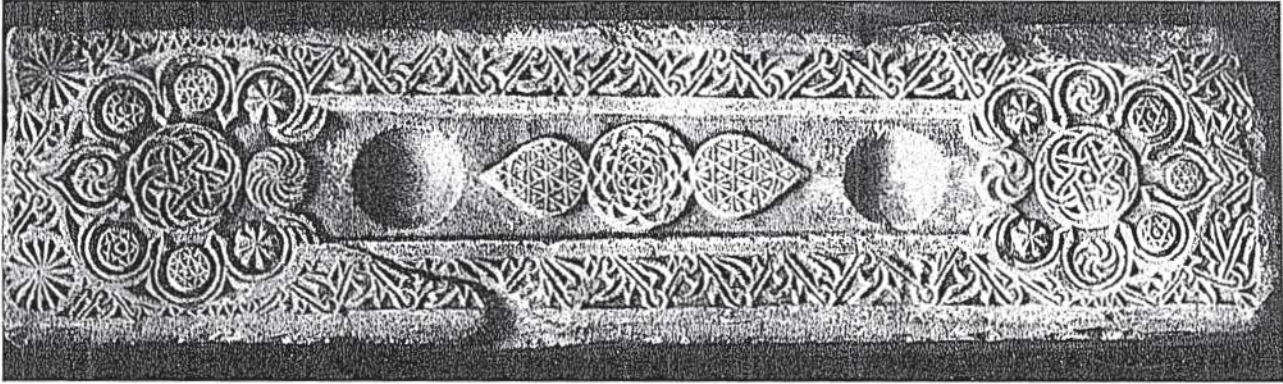
Res. 1 — Seyidgazi. 710/1310 tarihli sanduka

Res. 2 — Seyidgazi. XIV. asrın başından bir sanduka

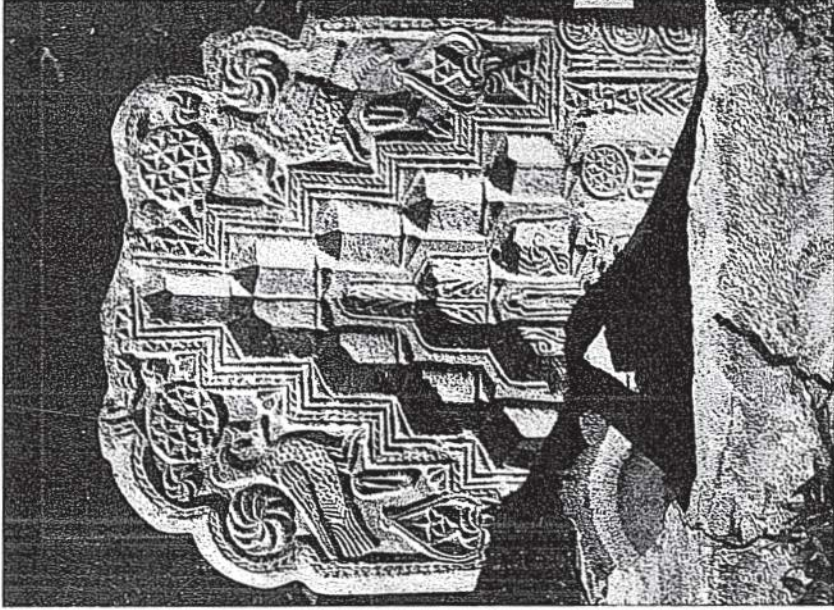
Res. 3-A — Sivas Müzesi. Env. Nu. 509. Lahid kapaktaşı

Res. 3-B — Sivas Müzesi. Env. Nu. 546. Lahid kapaktaşı.

Res. 5 — Sivas Múzesi. Env. Nu. 597. İçyüzü.

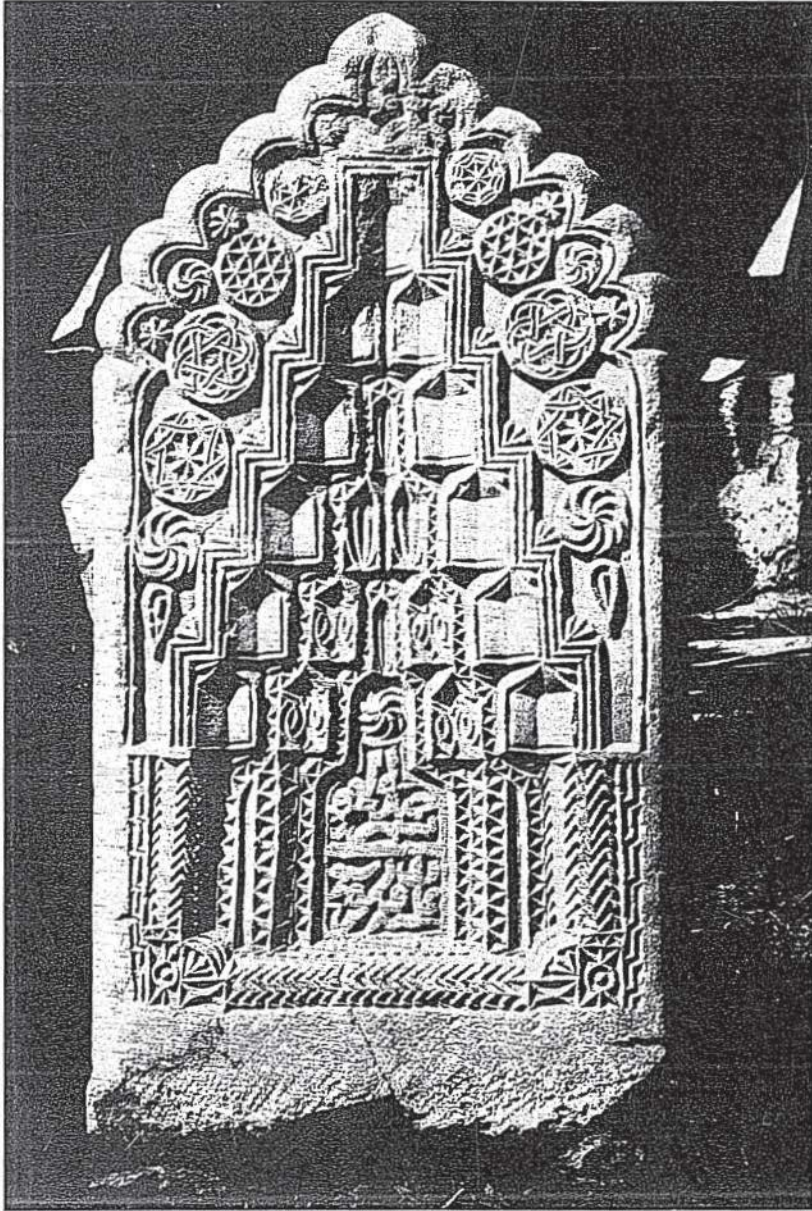
Res. 4 — Sivas Múzesi. Env. Nu. 597. Dışyüzü.

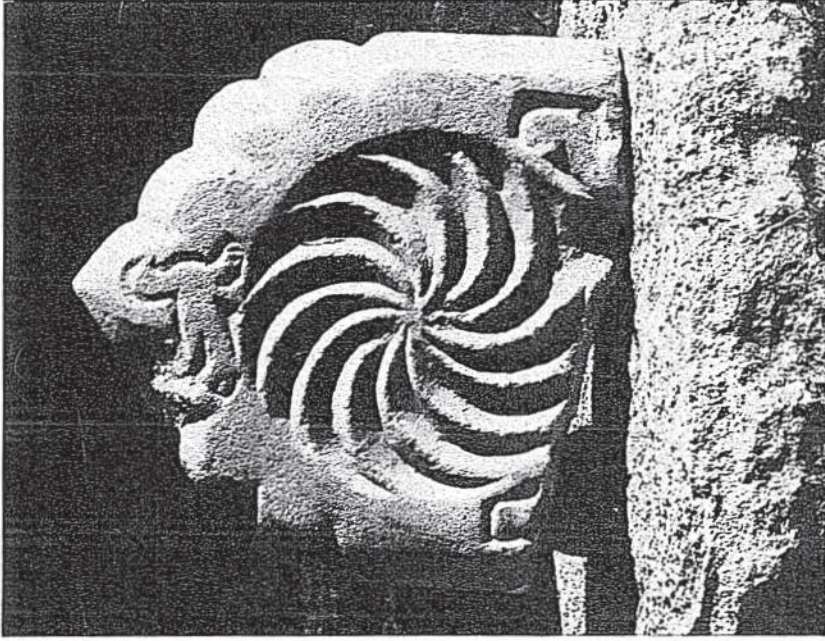
Res. 6 — Sivas Müzesi. Env. Nu. 516. Dışyüzü.

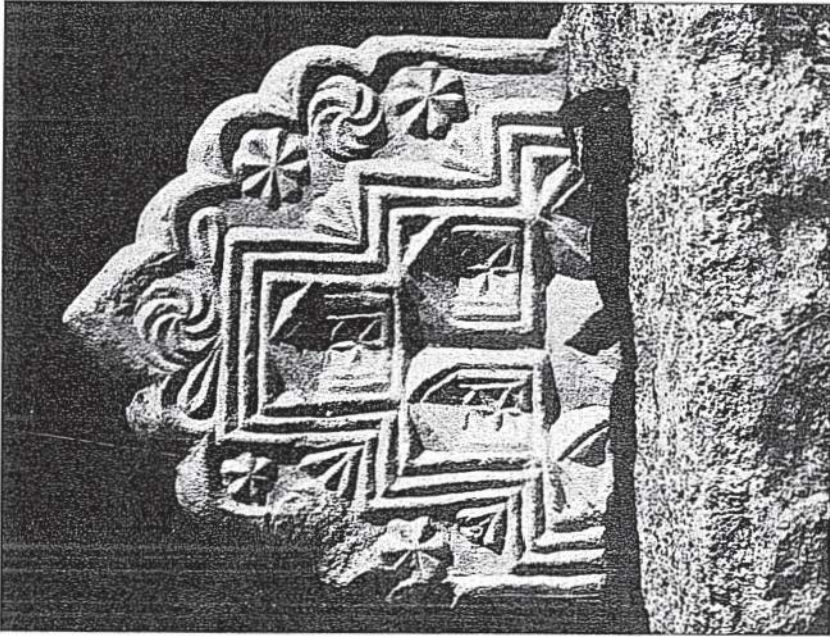
Res. 7 — Sivas Müzesi. Env. Nu. 516. İçyüzü.

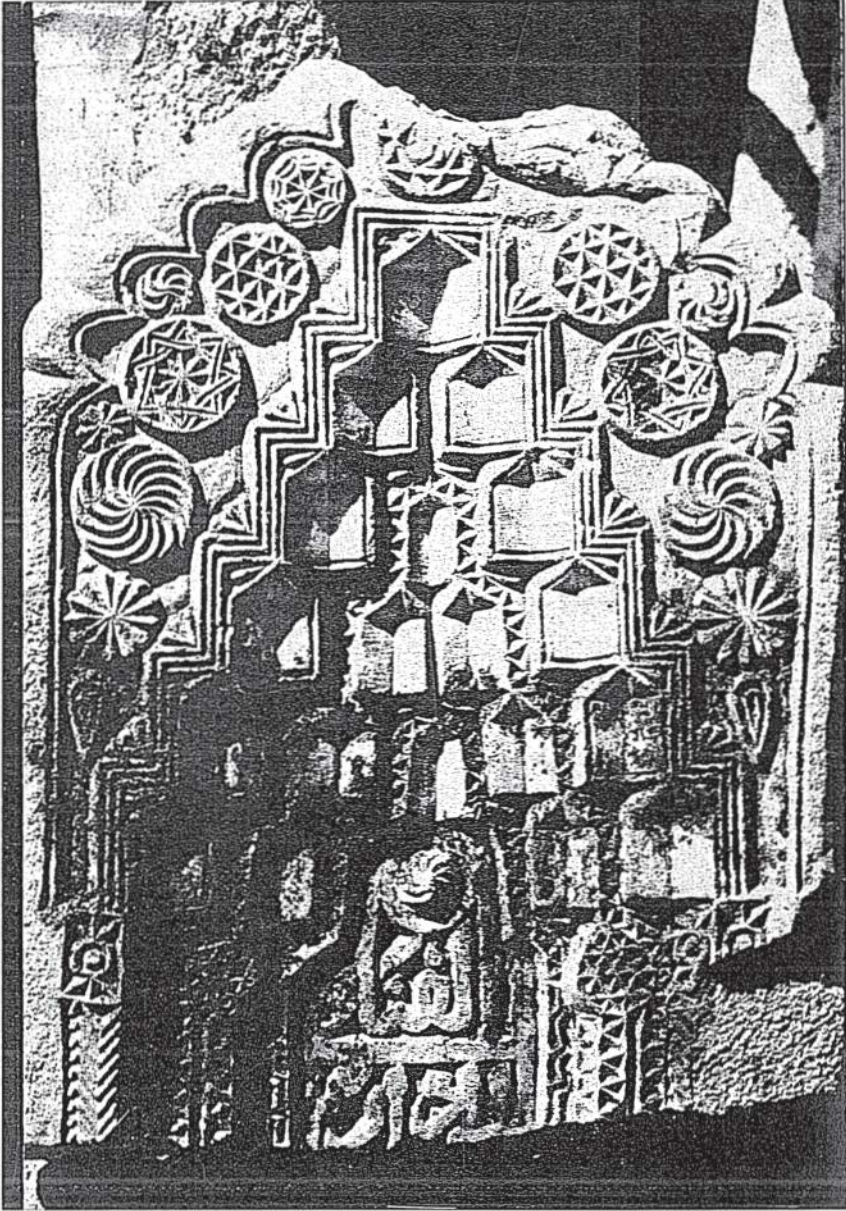
Res. 8 — Sivas Múzesi. Env. Nu. 569. Dıřyúzi.

Res. 10 — Sivas Múzesi. Aynı mezartaşının içyüzü.

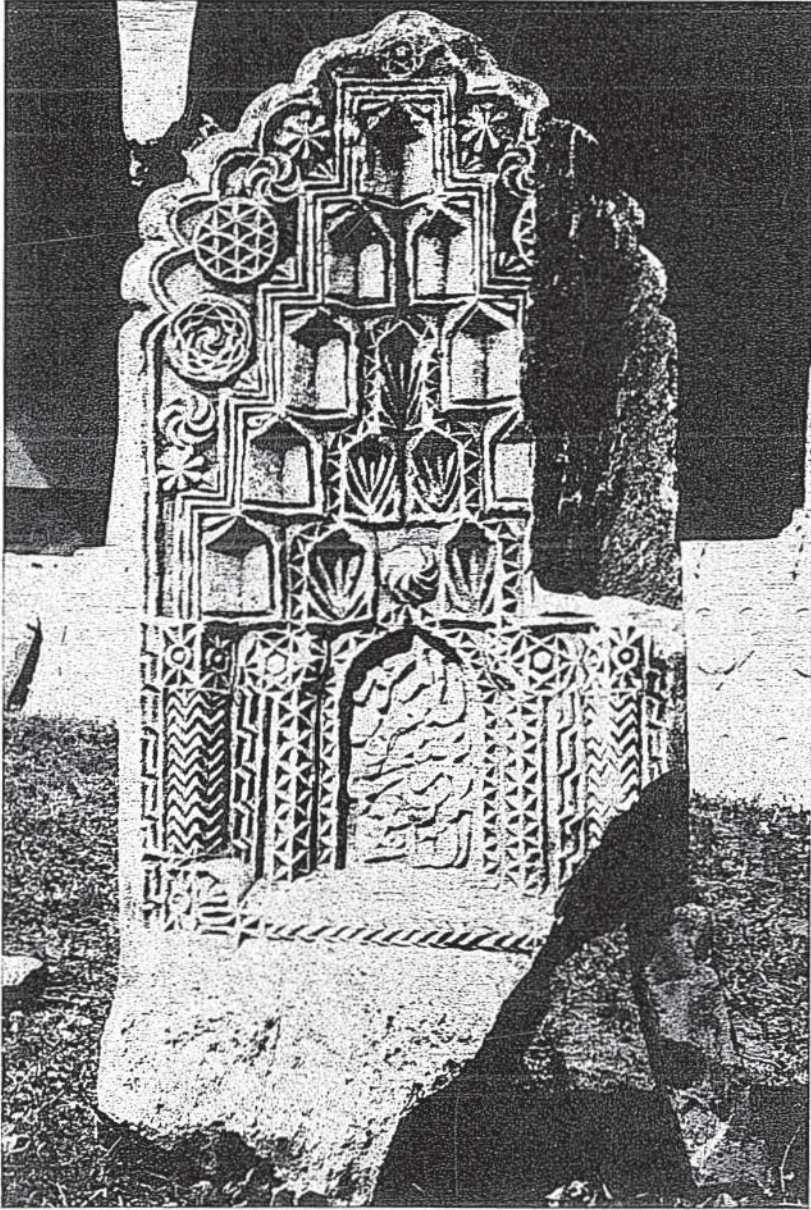
Res. 9 — Sivas Múzesi. Bir mezartaş. Dışyüzü.

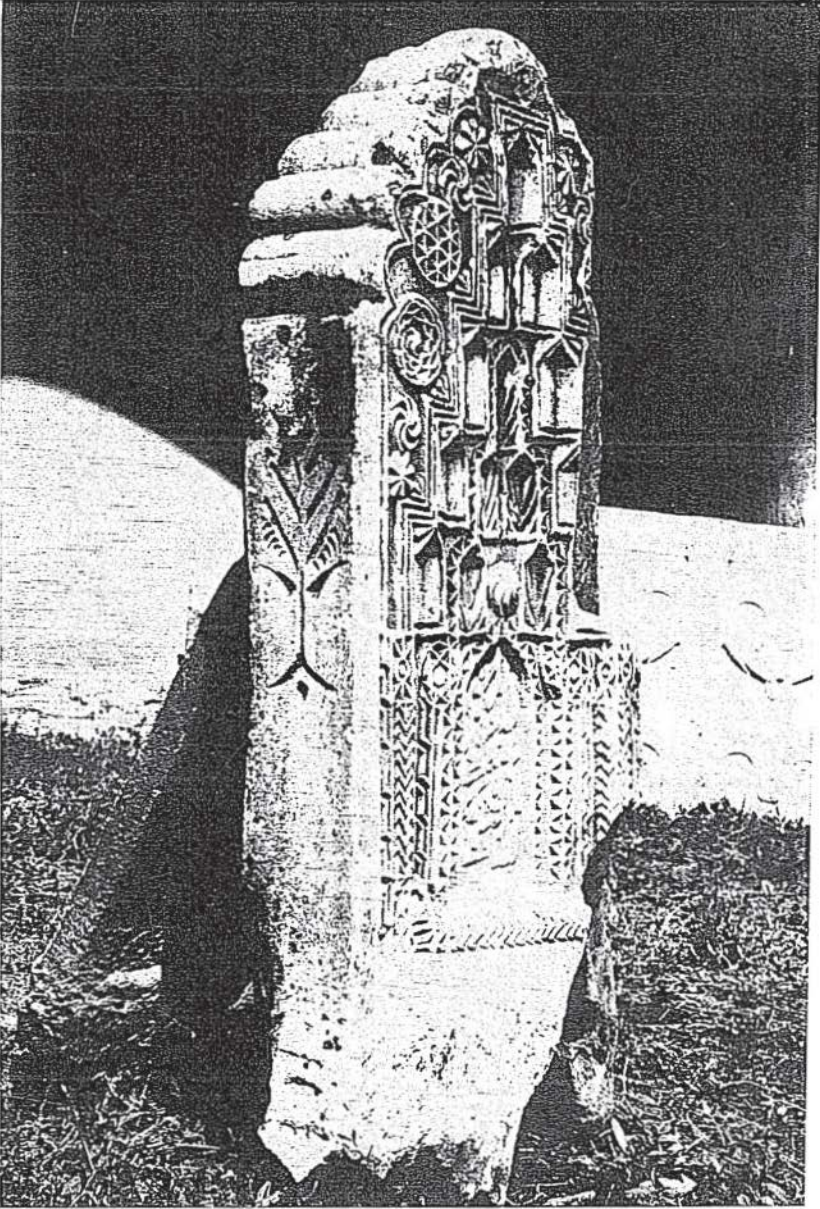
Res. 11 — Sivas Müzesi. Env. Nu. 575. Dışyüzü.

Res. 12 — Sivas Müzesi. Env. Nu. 575. İçyüzü.

Res. 13 — Tokat Müzesi. Mahmud el-Kasımî'nin 826/1422 tarihli mezar taşı. Dışyüzü.

Res. 14 — Tokat Müzesi. Mahmud el-Kasımî'nin 826/1422 tarihli mezar taşı. Yan tarafı.

Res. 15 — Tokat Müzesi. Mahmud el-Kasımî'nin 826/1422 tarihli mezar taşı. İçyüzü.

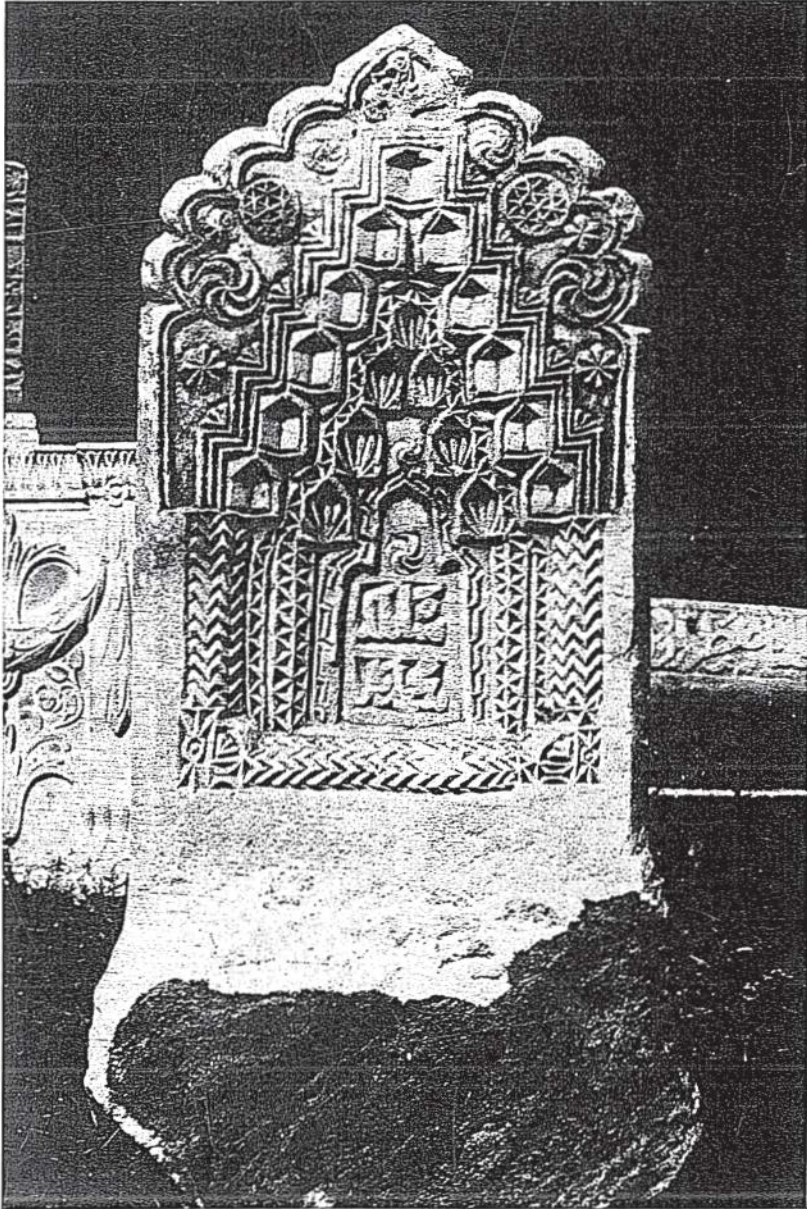
Res. 16 — Tokat Müzesi. Mahmud el-Kasım'ın 826/1422 tarihli mezar taşı. Detay.

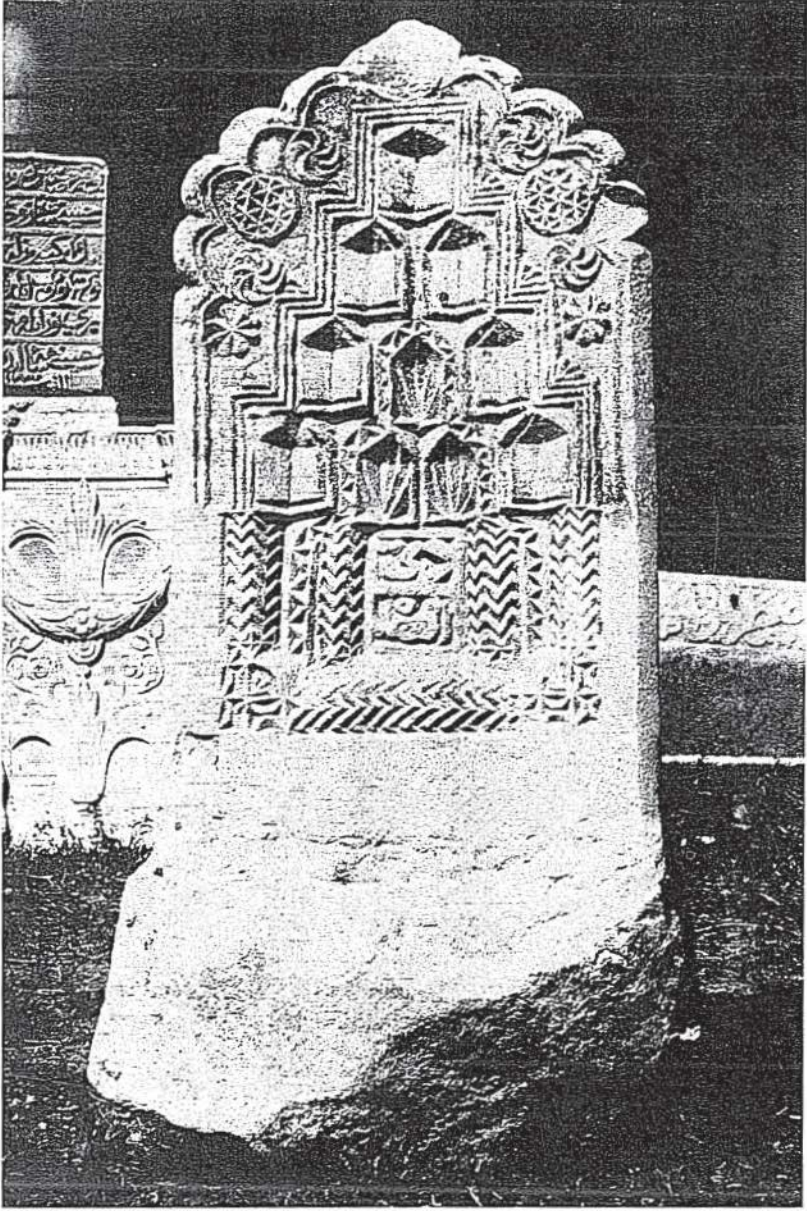
Res. 17 — Tokat Müzesi. b. Muhammed Çelebi'nin 742/1341 tarihli mezar taşı. Dışyüzü.

Res. 18 — Tokat Müzesi. b. Muhammed Çelebi'nin 742/1341 tarihli mezar taşı. İçyüzü.

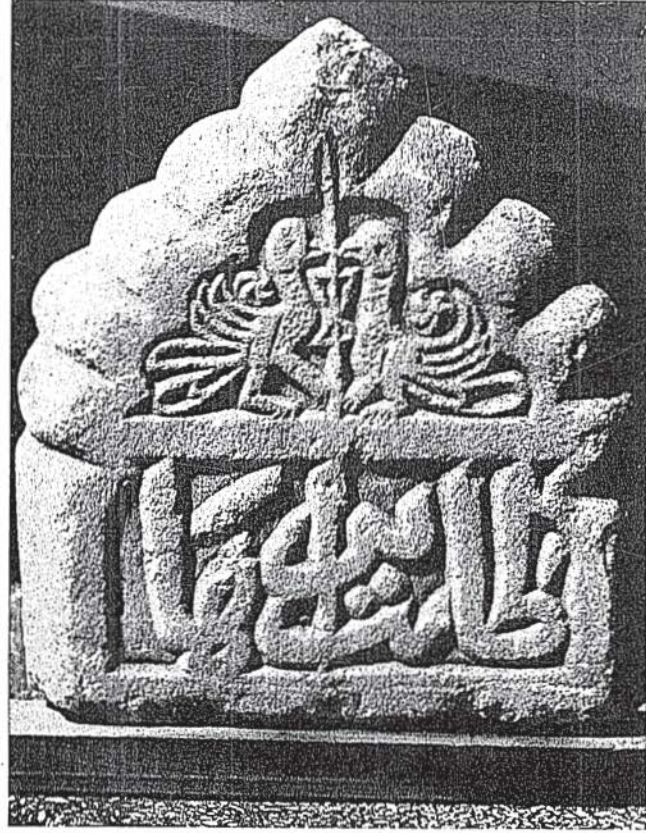
Res. 19 — Tokat Müzesi, Şahmelek binti Muhammed Beğ'in mezar taşı. Dışyüzü.

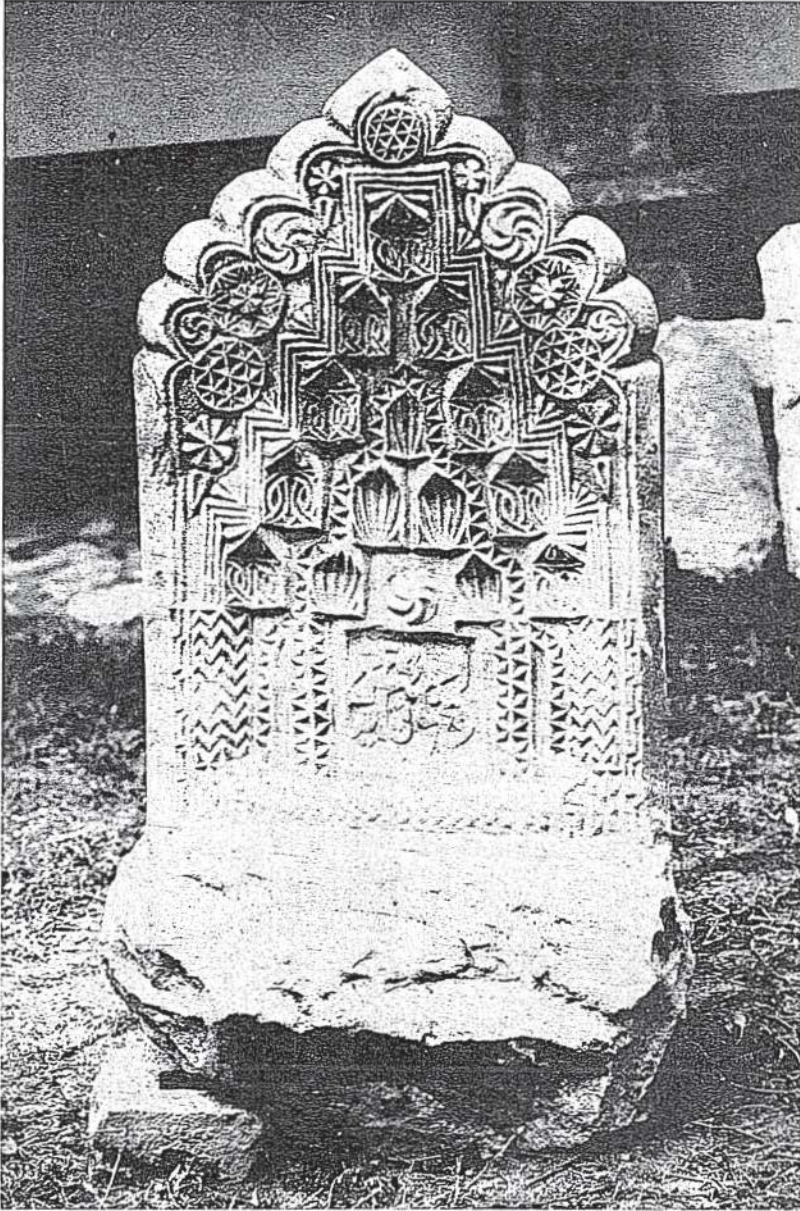
Res. 20 — Tokat Müzesi. Şahmelek binti Muahmmmed Beğ'in mezar taşı. İçyüzü.

Res. 21 — Tokat. Bir mezar taşı. Dışyüzü.

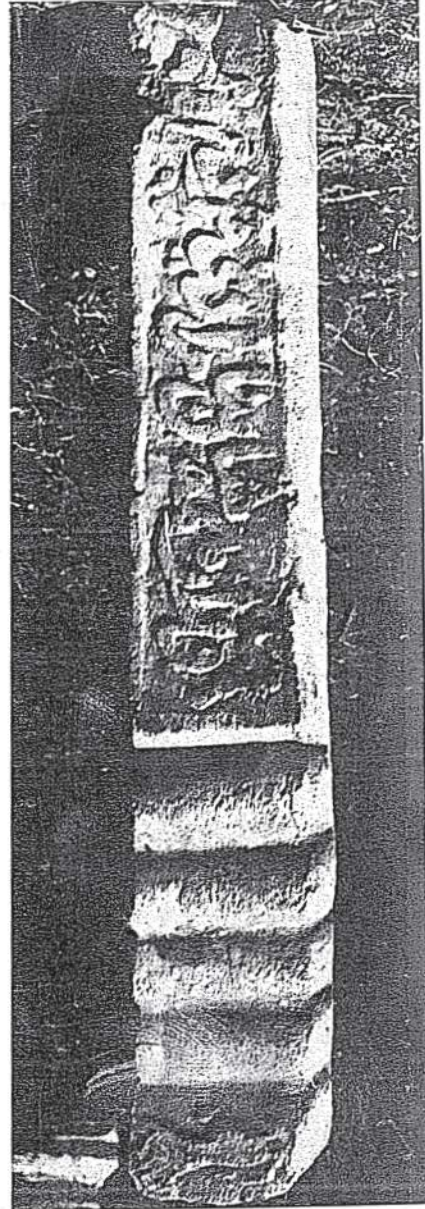
Res. 22 — Tokat. Bir mezar taşı. İçyüzü.

Res. 23 — Tokat Müzesi. Env. Nu. 493. 811/1408 tarihli
mezartaşı. Dışyüzü.

Res. 24 — Tokat Müzesi, Env. Nu. 493-
811/1408 tarihli mezartaşı. Bir yanı.

Res. 25 — Tokat Müzesi, Env. Nu. 493-
811/1408 tarihli mezartaşı. Diğer yanı.

FIGÜRLÜ MEZAR TAŞLARI

المرحوم	el-merhūm
المغفور	el-mağfūr
محمود حتى	Maḥmūd Ḥakḫī
القاسمی	el-Ḳāsīmī

zikzak tezyinatlı sütunceler üzerine oturan stalaktitli mihrabın alınlıklarında irili ufaklı çarkıfelek ve çeşitli motiflerle süslü öndört rozet bulunmaktadır. Şahidenin dar olan yan kısımlarında stilize bir bitki veya ağaç motifi dikkati çeker. Linear oygu halindeki dalların iki tanesine çentikler yapılmıştır. Bunların ağacın yapraklarını mı yoksa bir yaprağın damarlarını mı ifade ettiğini teşhis edemedik. Fakat ileride temas edileceği üzere bir kayın ağcını temsil etmiş olması muhtemeldir. Şahidenin iç yüzünde enli bir hataf bordürle çerçevelenen sivri kemerli bir sağır nişin içinde, yukarı kısımda, alçak kabartma olarak itina ile işlenmiş armâ tarzında, tepesindeki ibikleri, çene altındaki sakalları ve küçük gagaları ile çift başlı bir horuz figürü bulunmaktadır. Yanlara yayılmış uzun ve süslü kanatları ve stilize kuyruğu cepheden gösterilmiştir. Zıt yönlere bakan başların arasından stilize bir yaprak çıkmaktadır.

Bu figürün altında istifli iki satır halinde tarih kitabesi yer alır. Kitabeye, diğerlerine göre daha itinalı bir sülüsle kabartma olarak yazılmıştır.

في التاريخ والعشرين من شهر
لي-سنети سittin ve 'işrine ve şemānemi'e.

İç ve dış yüzündeki kitabelere göre bu eser 826/1422-23 tarihinde ölen Mahmud Hakki el-Kasımî'nin mezar taşıdır.

7 - Env. Nu. yoktur. (17-18. Res.).

Ölçüsü : 0.62 × 0.23 m.dir. Taşın 0.43 m.lik kısmı işlenmiştir. Mihrap şeklindeki nişin yukarıdaki stalaktik beş gözden ibarettir ve içleri işlenmemiştir. Yanlarda irili ufaklı on rozet bulunur. Tepede, dilimli kemerin üzerinde uzun bacaklı, uzun boyunlu, iri gagalı bir turna kuşu tasvir edilmiştir. Stalaktitlerin altında, ortada okunaklı bir sülüs ile mezar kitabesi yazılıdır.

بن محمد جلی طابه تراهما b. Muḥammed Çelebi t̄ābe şerāhumā

Mezar kitabesinin baş kısmı yoktur. Taşın iç yüzünde kalın bir silme

ile ayrılmış iki satırlık bir tarih kitabesi vardır. Harfler birbiri içine girmiş; okunaksız ve kaba bir sülüs ile yazılmıştır.

في اوائل محرم fi evā'ili Muḥarrem
اثنتين و اربعين و سبعمائة işneyni (?) ve erba'ine ve seb'imie.

İç ve dıştaki kitabelere göre bu taş Muhammed Çelebi'nin, 742/1341 yılının Ocak ayında ölen oğluna aittir.

8 - Env. Nu. : Yoktur. (19-20. Res.).

Ölçüsü : 0.85 × 0.35 m. 0.52 m.lik kısmı işlenmiştir.

Bu şahide de evvelkilerle aynı mihrap kompozisyonu gösterir. Önüç rozeti muhtevîdir. Stalaktitlerin altında, ve ortada, sülüs hatla iki satır halinde ölenin ismi yazılmıştır.

شاه ملك Şahmelik
بن محمد بك bin Muhammed Bek.

Tepede, dilimli kemerin altında, bir evvelkine benzer, iri gagalı ve uzun boyunlu bir kuş tasviri dikkati çeker. Fakat yeryer aşındığı için tam olarak teşhis edilememektedir. Bu taşın diğer yüzü de aynı şekilde işlenmiştir. Kemerin içinde, yanlarda dokuz rozet mevcuttur. Bu yüz daha sade, stalaktitler daha azdır. Zikzak tezyinatlı sütunce demetleri arasında iki satır halinde okunaklı bir sülüs ile

ذی zī
القعدة el-kādeti

yazılıdır.

9 - Env. Nu. Yoktur. (21-22. Res.).

Ölçüsü : 0.27 × 0.23,5 m.

Bu taşın yarısına yakın kısmı kırılmış ve kaybolmuştur. Bunun da dış yüzü mihrap şeklindedir. Kemerin çerçevelediği sahanın yan kısımları küçük rozetlerle süslenmiştir. İç yüzde, taç kısmında, alçak kabartma olarak işlenmiş, karşışarşıya birbirlerine bakan, büyük kuyruklu, güvercine benzeyen iki kuş tasviri bulunmaktadır. Kuşların başları arasında, bitki olmayan fakat ne olduğu da teşhis edilemeyen bir şekil dikkati çeker. Yalnız tek satırı kalmış olan iri kabartma sülüs kitabede

طابت ثراها ṭābet şerāhā

ibaresi yazılıdır.

Tokat müzesinde bulunan bir sanduka ile, üçü *Tokat* müzesinde biri *Ankara Etnoğrafya* müzesinde bulunan dört şahide üzerinde aslan figürleri bulunmaktadır.

10 - Env. Nu. 493 (23-25. Res.).

Ölçüsü : 0.60 × 0.31 m., 0.53 m.lik kısmı işlenmiştir.

Mihrap şeklinde bir kompozisyon gösterir. Stalaktitlerin içleri de işlenmiştir. Kemer karniinin yanlarında ondört tane irili ufaklı rozeti muhtevîdir. Rozetler çarkıfelek, süleyman mührü ve geometrik desenlerle kaplıdır. Ayrıca iki rozetin üzerinde birer küçük kabartma rozet daha vardır. Ortada alçak kabartma kötü bir sülüs ile iki satır halinde tarih kitabesi bulunmaktadır.

احد عشر اھade 'aşere
و شمائمه ve şemānemi'e.

Bu kitabeden bu taşın 811/1408-9 tarihinde ölen bir şahıs için yapıldığı anlaşılmaktadır. Taşın yan kenarlarına farsça birer mısra hakkedilmiştir.

ياران مرا عمرابد باد که من یārān-ı merā 'umr-i ebed bād ki men
دور از همه شان بنامردی مردم dūr ez heme-şān be-nā-mūrād. mürdem⁸

Beş dilimli olan kemerin tepesinde, üçgen şeklinde bir taç teşkil eden kısmın iki tarafında küçük birer arslan kabartması işlenmiştir. Figürler kısmen aşınmış olmakla beraber, iri pençeleri, kalkık kuyruğu ve açık ağız ile oldukça ifadelidir.

11 - Env. Nu. yoktur. (26-27. res.).

Ölçüsü : 0.90 × 0.35 m.dir. 0.52 m.lik kısmı işlenmiştir.

Bu mezartaşının dış yüzü mihrap şeklinde itina ile işlenmiştir. Dilimler içine irili ufaklı değişik tezyinatlı rozetler yerleştirilmiştir. Tepede üst üste iki rozet bulunur. Stalaktitlerin altında, kitabenin üzerinde de küçük bir rozet görülür. Dilimli kemerin yan yüzlerinde tepedeki üçgen şeklindeki taç kısmının iki yanında alçak kabartma birer aslan figürü dikkati çeker. Figürler biraz aşınmıştır, başın detayları seçilememektedir. İri pençeleri ve bir evvelkine

⁸ "Dostlarımın ömrü ebedî olsun, ben onlardan uzakta muradıma ermeden öldüm." Farsça beyti okuyarak tercüme eden ve kitabelerin okunmasında yardımcı dokunan Dr. Esad Coşan'a ve diğer kıymetli arkadaşlarıma teşekkür ederim.

benzeyen şekli ile bunun bir aslan tasviri olduğundan şüphe edilemez. Kuyruğu yukarı doğru bir kavis çizdikten sonra aşağıya doğru inmektedir. Ön yüzde, stalaktitlerin altında sülüs ile yazılmış mezar kitabesinin baş kısmı mevcuttur.

توفى المرحوم tuvuffiye'l-merhūm
المغفور el-mağfūr

Bu taşın tarih kitabesi bulunmadığı gibi kime ait olduğu da belli değildir.

12 - Env. Nu. 407 (28-29. res.).

Ölçüsü : 0.65 × 0.37 m. işlenmiş kısmı 0.57 m.dir. Alt kısmından üçgen şeklinde büyük bir parça kopmuştur. Şahidenin iki yüzü de mihrap şeklinde olup stalaktitler ve rozetlerle süslenmiştir. Bu taşın hangi yüzünün iç taraf olduğunu tesbit etmek güçtür. Biz stalaktitlerin altında

توفى المرحوم tuvuffiye'l-merhūm
المغفور el-mağfūr

yazılı olan kısmın dış yüz, figürlerin ve tarih kitabesinin bulunduğu tarafın da iç yüz olduğunu kabul ediyoruz.

Dış yüz keskin konturlu zengin bir stalaktitle kaplanmıştır. Dilimli kemer ile stalaktitlerin arasında dokuz rozet bulunmaktadır. Ayrıca stalaktitlerin altında, mezar kitabesinin üzerinde de aşınmış bir rozet mevcuttur. Bunların hepsi değişik desen gösterirler. Tepede, taç kısmında, bir evvelki şahidede görüldüğü gibi iç içe iki rozet dikkati çeker. Desen itina ile işlenmiştir.

Şahidenin iç yüzünde, sivri kemerli mihrap kompozisyonu, enli bir hataî çerçeve içinde alınmıştır. Alçak kabartma olan tezyinat dik ve nispeten derin oyğudur. Bu nebatî çerçeve kemer alınlıklarında iki aslan figürü ile nihayetlenir. Hayvanlar uzun ve dar bir sahaya, ifadelerinden pek birşey kaybetmeden yerleştirilmişlerdir. Karşılıklı olarak oturur vaziyette duran simetrik figürlere ortadaki yapraklı bir dal eksen vazifesini görmektedir. Aslanların fazla uzun olan kuyrukları taşın dilimlerine paralel olarak bükülmektedir. Bu çerçevenin altında sade bir stalaktit ve altı rozet görülür. Stalaktitlerin altında tarih kitabesi mevcuttur. Fakat taşın alt kısmı kırık

olduğu için güçlkle okunabilmektedir. Bütün boşluğu üstüste bir istifle ve kötü bir sülüsle dolduran kitabe :

برحمته تعالى bi-rahmeti'l-lâhi ta'âlâ
ثلث عشر و [ثمانماية] şelaşe a'şare ve şemânemi'e

Kitabenin yüzler hanesinin şemân kısmı okunmakta fakat mi'e kısmında ancak şekil benzetilmektedir. 493 nu.lı aslanlı taşın 811 H. aşığıda bahsedeceğimiz 405 nu.lı sandukanın da 818 H. tarihli olmaları, burada iyice okuyamadığımız şemân rakkamının sonundaki harflerin "mi'e" olduğunu hükmetmektedir. Kitabeye göre ismini bilemediğimiz bu şahıs 813/1410 tarihinde ölmüştür.

13 - Env. Nu. 404 (30-33, res.).

Ölçüsü : Sanduka : 0.28 × 2.07 m. dir.

İnce uzun sandukanın üst kısmına geniş açılı bir üçgen şekli verilmiştir. Sanduka baş ve ayak şahideleri ile birlikte yekpare taştan yapılmıştır. Baş taşı vazifesini gören 0.33.5 m. yüksekliğindeki kısmın üst kenarları da geniş açılı bir üçgen meydana getirir. 0.30 m. yüksekliğindeki ayak taşı üçgen şeklinde bir girinti ile süslenmiştir. Sanduka sadedir. Şahide şeklindeki baş ve ayak çıkıntıları üzerinde yalnız mezar kitabesi yer almaktadır. Baş taşının dış yüzünde ki güzel olmayan bir sülüsle alçak kabartma olarak yazılan kitabe, satır vazifesini gören bir silme ile iki bölümde istiflenmiştir.

Tepeden itibaren birinci bölümde :

توفى tuvuffiye
المرحوم المعصوم el-merhûm el-ma'sûm
مصطفى جلبي Muştafâ Çelebî

ikinci bölüm:

بن قتلو ملك بنت b. Kutlu Melek binti
مصطفى بك Muştafâ Beg

şahidenin sağ yan kenarında kitabe devam etmektedir.

بن بككربكى بن يحيى خان بن قرمى خان بن قلم بك بن بعدى بك ملك الغزات و المجاهدين b. Beglerbegi b. Yahşî hân b. Qarasi hân b. Qalem Beg b. Bâ'di Beg meliku'l-ğuzât ve'l-mucâhidîn

şahidenin iç yüzünde :

ملك دانشمند غازى رحمة الله رحمة واسعة Melik Dānişmend Gāzi raḥimehu'l-Lāhu
rahmeten vāsi'aten

yazılıdır. Ayak taşının yan kenarlarında ölüm tarihi kayıttır. Oyuk olan üst kenarda :

ثمانه عشر şemāne 'aşere
sol kenarda : و ثمانمائه ve şemānemi'e.

Kitabesine göre bu şahideli yekpare lâhid, Danişmendgazi soyundan gelen, babası beylerbeyi olan Mustafa Bey'in kızı Kutlu Melek'in oğlu Mustafa Çelebi için 818/1415-16 tarihinde yapılmıştır. Anası Danişmendli soyundan geldiği için, mutadın dışında, bu şahıs, anasının şeceresi ile kaydedilmiştir.

Sandukanın meyilli olan yan yüzlerinde, ortada birer büyük, çarkifelek motifli rozet, bunun iki yanında tam olarak teşhis edilemeyen, afyon çiçeğini hatırlatan birer bitki ve bunların yanlarında da karşılıklı, birbirlerine doğru koşar vaziyette iki aslan tasvir edilmiştir. Sandukanın her iki yanına da işlenmiş olan bu motifler linear oyğudur. Eser sadedir. İtinâlı bir işçilik göstermez.

*Ankara Etnoğrafya müzesinde Tokat'tan nakledilmiş, ikisi çift başlı kuş, diğeri bir madolyan içinde bir aslanı muhtevi üç figürlü şahide ile Amasya'dan geldiği rivayet edilen figürlü bir sanduka*⁹ bulunmaktadır.

14 - Etnoğrafya Müzesi En v. Nu. 2 (34-35. res.).

Ölçüsü : 0.33 × 0.55 m.dir.

Bu şahidenin arka yüzü kitabe yazılmak üzere bir silme ile ikiye ayrılmış, fakat kitabesi yazılmamıştır. Bu durum bu taşın yarım kaldığını göstermektedir.

Dilimli kemer şeklinde bir taç kısmı bulunan şahidenin ön yüzünde, ortada, büyük bir madalyon içinde bir arslan motifi görülmektedir. Baş kısmı bir hayli aşınmış olan figür güçlkle seçilebilmektedir. Baş arkaya doğru dönük, ağzı açık hayvan iki bacağıyla öne doğru hamle yapar vaziyette tasvir edilmiştir. Madalyonun sol kena-

⁹ 7. nota bakınız.

rını yapraklı bir dal yarıya kadar çevreler. İri ve dilimli şekiller haşhaş yaprağını hatırlatmaktadır. Bu Aslan-madalyon kompozisyonunu *Kırşehir*'de Aşık Paşa türbesinde iki ayrı parça halinde bulunan ve S. Eyice tarafından birleştirilen¹⁰ bir mezar taşında da bulmaktayız.

15 - Etnoğrafya Env. Nu. : 4 (36-37. res.).

Ölçüsü : 0.29 × 0.57-m.

Dilimli bir kemer ile taçlanan şahidenin dış yüzü diğer *Tokat* şahideleri gibi mihrap şeklindedir. Keskin konturlu stalaktitlerle süslenen iç kısımda, ortada bir çarkıfelek şeklindeki rozetin etrafını mezar kitabesi çevrelemektedir. Burada küçük harflerle :

خديجة خاتون بنت يوسف Ḥadice Ḥātūn binti Yūsuf

denmektedir. Stalaktitlerin dışında kemer karnında irili ufaklı rozetler yer almıştır.

Arka yüzde yukarıda iki satır halindeki kitabede :

توفيت المرحومة المغفوره tuvuffiyet el-merḥūme

المحتاجة الى رحمة ربها el-mağfūre el-muḥtāce ilâ raḥmeti rabbihā

ibaresi okunmaktadır.

Kitabenin altında çift başlı bir kuş tasviri bulunmaktadır. Figürün sol tarafından taşın büyükçe bir kısmı kopmuş olmakla beraber hayvanı teşhis mümkün olmaktadır. Üç dilimli ibiği ve çene altındaki sakalı ile bu figür 6. Nu. daki gibi bir horozu tasvir etmektedir. Horoz vasıfları iyi belirtilmiş bu figür vasıtasıyla bu şahideyi 6. Nu. ya kıyasla XV. asrın ilk çeyreğine tarihliyebiliriz.

16 - Etnoğrafya Env. Nu. 5 (38-39. res.).

Ölçüsü : 0.35 × 0.54 m. olan şahide de kompozisyon bakımından diğer şahidelere çok benzer. Ön yüz mihrap şeklinde bir kompozisyon gösterir. Rozetlerle süslenmiştir. Mihrabın ortasındaki küçük boşluğa yanlamasına رحمه الله raḥimehul'-Lahi yazılmıştır.

Şahidenin iç yüzünde, taç kısmında 1. Nu. lı taştaki gibi, çift başlı bir kuş motifi görülür. Şahideyi nebatî bir bordür çerçevelemektedir. Bu nebatî çerçeve ile birlikte 6. Nu.lı taşın kompozisyonunu

¹⁰ S. Eyice, *aynı makale*, 215-216. s., 12-14. res.

hatırlatmaktadır. Dört satır halindeki alçak kabartma kitabesi şöyledir :

فی شهر صفر fi şehri safer
لی سنه خمس [و] عشرين و ثمانمائه li-seneti hamsin [ve] 'iştirine ve şemânemi'e.

Kitabesine göre bu taş 825 yılının Safer ayında (1422 Ocak) ölen bir kimse için yapılmıştır¹¹.

17- Etnoğrafya müzesi Env. Nu. 15

Tokat'taki diğer sandukalar gibi yekpare mermerden baş ve ayak kısımları kendinden şahideli olarak yapılmıştır. Kitabeleri, fotoğrafları ve desenleri ile S. Eyice tarafından neşredilen¹² eser, 878/1474 yılında vefat eden Balı Çelebi b. Yakup Ağa'ya aittir. Ayak şahidesinin dış yüzünde bir süvari figürü ile sanatkâr kitabesi عمل بالی ('amelu Bālî) bulunmaktadır. Mustafa Çelebi b. Kutlu Melek'in sandükasında olduğu gibi (Bk. Nu. 13) burada da figür, konturları linear olarak oyulmak suretiyle belirtilmiştir. Süvari hiçbir silah taşımamaktadır. Elinde tuttuğu yuvarlak cismin ne olduğu kesinlikle tayin edilememekle beraber, tarikat şeyh ve dedelerinin kullandıkları bir şifa aynası olması çok muhtemeldir¹³. Bunlara ilave olarak, sandukanın adına yapıldığı şahsın kitabede "Çelebi" olarak anılması da onun bir tarikat büyüğü oluğunu düşündürmektedir¹⁴.

¹¹ H. Zübeyr Koşay, *Eski Medeniyetlerin Halk San'at ve Kültüründe İzleri*, Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi, Ankara 19-24 Ekim 1959, Ankara 1962, 253. s., CLXIV/6 res. Yazar burada bu *Tokat* taşının *İzmir*'den geldiğini ve bir *Osmanlı eseri* olduğunu söylemektedir.

¹² S. Eyice, aynı makale, 216 - 217. s., 15 - 20, res.

¹³ Balı Çelebi b. Yakub Ağa'nın bizzat kendisini temsil ettiğine şüphe olmayan süvarinin elinde tuttuğu cisim, *Orhan eli*'nin *Huban Danişmentli* köyündeki *Demirkaynak Dede*'nin şifa aynasına çok benzemektedir. Bk. A. R. Yalçın, *Anadolu'da Türk Damgaları*, Bursa Halkevi neşriyatı : 14, Bursa 1943, 49 - 53. s., 51 ve 53. sayfadaki resimler.

¹⁴ G. Öney, (*İran Selçukluları ile mukayeseli olarak Anadolu Selçuklularında Av Sahneleri*, Anadolu (Anatolia), XI. sayı, 1967, Ankara 1969, 131 - 132. s.) isimli makalesinde, hiçbir esasa dayanmadan, bu süvarinin bir avcı figürü olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca, ayaktaşındaki sanatkâr kitabesini, ölünün hüviyetini ve ölüm tarihini bildiren kitabe zannettiği gibi, taşın adına yapıldığı Balı Çelebi b. Yakub Ağa ile Sanatkâr Balı'yi birbirine karıştırmıştır.

توفى المرحوم	Tuvuffiye el-merhūm
بألى جلى بن يعقوب اغا	Bālī Çelebi bin Ya'kūb Āgā
فى شهر ذى القعدة	fī şehri Zi'l-ka'deti
سنة ثمان و سبعين وثمانماية	senete şemānin ve seb'ine ve şemānemi'e

(878 Zilkade/1474 Mart).

Sivas ve *Tokat* mezar taşlarında rastladığımız kuş figürlerinin cinslerini tayin güçtür. Sembolik olarak ve küçük ölçülerde yapılan bu figürlerde cinslerin karakterleri tebarüz ettirilmemiştir. Şahini pençeleri ve eldivenli bir elle taşınması ile, tavusu da tepeliği ve uzun kuyruğu ile teşhis etmek mümkündür. Konumuz olan taşlarda ise bu karakteristik tarafları bulunan hayvanların ikisi de yoktur. Bununla beraber bu taşlar içinde tepesindeki ve çenesi altındaki ibikleri ile horoz, tombul gövdesi ve küçük kafası, kısa ve ince bacakları ile güvercin, iri gagası, uzun boynu ve bacakları ile turna kuşu teşhis edilebilir. Bunların dışındaki kuş figürleri hakkında söylenecek sözler bir yakıştırmadan ileri gidememektedir. *Anadolu*'da muhtelif eserlerde bilhassa çift başlı olarak yırtıcı kuş figürlerine rastlanmaktadır. Bunların ifade ettiği manâ buldukları yere göre değişebilir.

Mezar taşlarında rastladığımız ve aslan olarak kabul ettiğimiz figürlerin de pars veya kaplana benzediklerini; daha doğrusu bu cinsin de tam olarak teşhis edilemediğini söyleyebiliriz. Bununla beraber her ne olursa olsun bu hayvan figürleri menşei *Orta Asya*'ya dayanan bir geleneğin *Anadolu*'da devam ettiğine işaret ederler. Biz bu yazımızda umumî olarak kuş ve aslan cinslerinin bu zengin ve geniş kültüne kısaca temas ettikten sonra mezar taşlarında kazanmış olabilecekleri mânâ üzerinde duracağız.

Kuş :

Kartal eski türklerin âdet ve inançlarında mühim bir rol oynar. *Yakutlarda* kartal güneş ve Gök Tanrının sembolüdür; ilkbahar ve sonbahar kartalın temsil ettiği ruhun iradesine tabîdir. *Altaylılarda* kam tarafından idare edilen kurban âyininde, şaman davuluna vururken kartalı şöyle tavsif eder : "Tanrı kuşu kartal, sağ kanadı güneşi sol kanadı ayı kaplar"¹⁵. Şaman davulu üzerinde bir kartal resmi vardır¹⁶.

¹⁵ A. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1954, 105. s.

¹⁶ W. Radloff, *Sibirya'dan*, II, Çev. Ahmed Temir, İstanbul 1956, 21. s.

İbn Fadlan, seyahatnamesinde Başkırtların turna kuşuna taptıklarını nakletmektedir¹⁷. Tokat mezartaşlarından birinde bulunan turna kuşunun (7. Nu., 17. Res.) Alevîlerce kutsal sayılması, sesini Hz. Ali'den aldığına dair eski bir inancın mevcudiyetine ve Vilâyetname-lerde yer alan Ahmed Yesevî ile Horasan Erenlerinin turna kuşu kılığına girmeleri ile ilgili efsanelere bağlanabilir¹⁸.

Yakutlarda kuğu kuşları "Ayazıt" adı verilen yaratıcı ve refah sağlayıcı, çocukları koruyucu bir ruhun timsalidir¹⁹. *Pazırık*'ta çadır eşyası arasında kuğu şeklinde bezden yapılmış ve içi doldurulmuş figürler bu kuşun çok erken zamanlardan beri hürmet gördüğünü gösterir²⁰.

Altaylıların büyük kurban âyini sırasında kam tahnit edilmiş bir kaza binerek temsilen göklere doğru uçar. W. Radloff bu merasimi teferruatıyla anlattıktan sonra, şaman davulu üzerinde kartaldan başka bir de kaz figürünün bulunduğunu zikreder²¹. Tahtacılar arasında kaz ayağı şeklindeki bir motifi halkın uğur sayarak göğüslerinde taşımaları *Anadolu*'da bu âdetin biraz değişik olarak hâlâ yaşamakta olduğunu gösterir²².

Reşidu'd-Din, *Camiu't-Tevarih*'te *Oğuz* menkıbelerine dayanarak *Oğuz* boylarının herbirinin yitirici kuşlardan bir ongunu olduğunu söylemektedir. *Cengizname*'de Cengiz Han Oniki *Türk* boyuna nişan olarak birer kuş tayin etmiştir. Gün Han'ın ongunu şahin, Ay Han'ın kartal, Yıldız Han'ın tavşancıl, Gök Han'ın sungur, Deniz Han'ın çakır, Dağ Han'ın puhu kuşudur²³. Ongunlar da damgalar gibi o buyun, ocak ve oymakların hepsine şâmilidir. Kaşgarlı Mahmud "Oğuzlarda bir boy ne kadar ocak ve oymaklara ayrılırsa ayrılınsın aynı damgayı muhafaza eder"²⁴.

¹⁷ *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, Çev. Lütfi Doğan, Ankara, İlahiyat Fakültesi Dergisi 1954, I-II, 59-80. s.

¹⁸ M. Aksel, *Türklerde dini resimler*, İstanbul 1967, 74. s.; A. Gölpınarlı Vilâyet-Nâme, Menakıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli, İstanbul 1958, 18-19. s.

¹⁹ A. İnan, *aynu eser*, 37. s.

²⁰ *L'Art Ancien de L'Altai, Musee de L'Ermitage*, Leningrad 1958, fig. 28.

²¹ W. Radloff, *aynu eser*, 21. ve 26. sayfalar; A. İnan, *aynu eser*, 104. s.

²² Y. Z. Yörükân, *Tahtacı Oymaklarına Ait Bilgiler*, Hayat Mecmuası 1928, 68. sayı, 15-16. s.; *Tahtacılar*, Daru'l-Fünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası 1929, 12. sayı, 71. s., 13. sayı, 77. s.

²³ A. İnan, *aynu eser*,; 47. s.; Ali Rıza Yalgın, *Anadolu'da Türk Damgaları*, Bursa 1943, 8-10. s., İ. H. Konyalı, *Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, 308. s.

²⁴ *Kitabu Divan-ı Lugat-i Türk*, I. Cilt, 1333, Daru'l-Hilâfeti'l-Âliyye, 57-58. s.

Kartal diğer bir anlamıyla hukukî semboldür. Kültigin anıtı civarında bulunan Kültigin heykelinin kopmuş başında, üzerinde bir kartal kabartması bulunan bir başlık görülmektedir. Kanatlarını iki yana açmış ve cepheden gösterilmiş olan kartal bir arma olsa gerektir²⁵. *Artukoğlu Mahmud*'un sikkelerinden de bunun bazen şahsî bir arma olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kartal'ın I. Alâeddin Keykubad'ın şahsî arması olduğu ileri sürülebilir²⁶

Sivas'ta Env. Nu. 575 olan bir mezar taşı ile Etnoğrafya müzesindeki Env. Nu. 5 olan diğer bir mezar taşı üzerinde aşınmış çift başlı bir kuşun mevcut olduğunu yukarıda söylemiştik. Kartalı hatırlatan bu kuşun cinsini tam olarak tayin etmek mümkün olamamaktadır. *Tokat*' tabul unan iki büyük şahide (Kat. Nu. 7 ve 8) deki büyük gagalı ve nispeten uzun bacaklı kuşu da teşhis bugün için imkânsızdır. Yukarıda temas ettiğimiz kaz, kuğu ve turna kuşlarından biri olsalar bile burada bulunmasının anlamı daha farklı olmak lâzımdır. Biz bu sebeple bunları daha sonraki araştırmalarımıza bırakarak umumî bir tabirle kuş olarak değerlendirmeye çalışacağız. Bugün halâ halk arasında yaşayan "can kuşu" ifadesi ruhun kuşa benzetildiğini gösterir. Nitekim *Yakut-Dolganlar* ve *Tanguzlar* doğmadan evvel ruhların küçük kuşlar halinde olduklarına inanırlardı²⁷. Altay kamlarının âyin sırasında kuş elbiseleri giymeleri²⁸ kuşun uhrevî âlem ile fânî dünya arasında bir mutavassıt olduklarını göstermektedir.

²⁵ Lumir Jisl, *Kül-Tigin Anıtında 1958 de Yapılan Arkeoloji Araştırmalarının Sonuçları* (Belleten, XXVII. Cilt, 107. sayı, Ankara 1963. 398-399. s., 11. Res).

²⁶ İbni Bibî, Sultan Alâeddin Keykubad'ın *Konya*'ya gidişini anlatırken "saltanat çetresinin kartalı sultanların güneşine kanat germiş" şeklinde bir ifade kullanılmaktadır (Nuri Gencosman tercümesi, *Anadolu Selçuklu Tarihi*, Ankara 1941, 89. s.). *Konya İnce Minareli Medrese* Müzesinde bulunan *Konya* Kalesinden bir taş üzerinde çift başlı bir kartal kabartması üzerinde "es-Sultani" ibaresi yazılıdır. M. Önder ve K. Otto-Dorn tarafından kazılmağa başlanan *Kubad Âbad* sarayında bulunan çinilerde de çift başlı bir kartal motifi üzerinde "es-Sultani" kelimesi mevcuttur.

²⁷ Eliade, *Schamanismus und Archaische Ekstastecnik*, Zurich-Stutgardt 1957, 261 s.

²⁸ Eliade, *aynı eser*, 168. s.; G. Öney, *Artuklu Devrinden bir Hayat Ağacı Kabartması Hakkında*, Vakıflar Dergisi, VII. sayı, İstanbul 1968, 119. s.; *Aynı yazar*, *Anadolu Selçuklu Sanatında Hayat Ağacı Motifi*. Belleten, XXXII. Cilt, 125. sayı, Ankara 1968, 35. s.

Altay mezar taşlarında bazılarında küçük kuş figürleri mevcuttur²⁹. Ayrıca *Altın-Elmaskaya* mevkiinde bulunan bir mezar taşında elinde güvercine benzer bir kuş tutan bir şahıs tasvir edilmiştir³⁰ (40. Res.). *Ihe Ashete* yazıtını ihtiva eden lâhdin üzerinde de yine güvercine benzer bir kuş resmi dikkati çeker (41. Res.)³¹. Güvercini *Sivas* mezar taşlarında da teşhis edebilmekteyiz. Bu husus bu motifi *Türkistan* mezar kültürüne bağlamaktadır. *Anadolu*'da Güvercin sevilen ve saygı gören bir kuştur. Tarikatlerin yayılması ve gelişmesi ile de yeni bir anlam kazanmıştır. *Bektaşî* inancına göre Hacı Bektaş Veli *Horasan*'dan *diyar-ı Rum*'a bir güvercin kılığında gelmiştir³². Meşhur *Bektaşî* şeyhlerinden kabul edilen ve Kaygusuz Abdal'ın Şeyhi olan Abdal Musa'ya atfedilen beyitlerde bu inanç ifade edilmiştir³³.

Tokat mezar taşlarından biri üzerinde de çift başlı horoz figürü bulunduğunu görmüştük. Çift horoz motifine *Pazırık* buluntularında rastlamaktayız³⁴. *Göktürk* kurganlarında çıkan eşya arasında da dikkati çeken bu motif *Zerdüştlükte* ateşi sembolize eden kutsal bir hayvandır³⁵. *Orta Asya Türklerinin* dinî merasimlerinde dört mevsimde kesilen dört kurbandan biri horozdur. Bu hal alevîler arasında hâlâ devam etmektedir³⁶. *Edirne*'de Hızır Baba'ya kurban olarak horoz adanmakta, horozun kursağından alınan taşın susuzluğu gidermek ve kadınları güzelleştirmek gibi hasseleri olduğuna inanılmakta-

²⁹ H. Appelgren-Kivalo, *Alt-Altäische Kunstdenkmäher*, Helsingfors 1931, Abb. 224, 261.

³⁰ H. Appelgren-Kivalo, *aynı eser*, Abb. 344.

³¹ H. N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları II*, 1939-1941, 125. s.

³² A. Göl p ı n a r l ı, *aynı eser*, 13, 18 - 19. s.; M a l i k A k s e l, *aynı eser*, 74. s.

³³ "Ali oldum, âdem oldum bahane,
Güvercin donunda geldim cihane"; ve
"Güvercin donuyla Uruma uçan
İmamlar evinin kapusun açan
Cümle evliyalar üstünden geçen
Var mıdır hiçbir er Ali'den gayrı?" (Sadeddin Nüzhet, *Bektaşî Şairleri*,

İstanbul 1930, 4-6. s.).

³⁴ *L'Art Ancien de L'Altai*, Fig. 45.

³⁵ B. Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1962, 192. s.

³⁶ Y. Z. Yörükân, *Eski Türk Dinleri ve Mezhepleri*, *İstanbul* 1932 (neşredilmemiştir), 23. s.

dir³⁷. *Bektaşilerce* horozun mubarek bir hayvan sayılışının başta gelen sebeplerinden biri de Hacı Bektaş Veli'nin bir horoz üzerinde *Kırşehir'e* gelmiş ve keramet göstermiş olmasıdır³⁸. *Türk* yazı sanatında horoz şeklinde *Besmele'nin* ve *Keşer Süresinin* yazılışı³⁹ tarikatlerin, bilhassa *Bektaşiliğin* tesiri olarak yorumlanmalıdır. Ankara Etnografya müzesinde bulunan, yazı ile tertiplenmiş horoz tasviri müzeye Hacı Bektaş'taki Pîr Evi'nden getirilmiştir. Kızılbaşlar horoza "Cebrail" derler. Cem âyîninde horoz kurban ederler⁴⁰. Kanaatimizce horoz *Orta Asya* gelenekler ile islâmiyeti kendisinde mezceden *Bektaşî Tarikatı* ile ilgili bir unsur olarak *Tokat* mezar taşlarında karşımıza çıkmaktadır.

Aslan :

Geniş bir sâhada kullanılmakta olan hayvanların başında aslan gelir. Aslan, kuvvet, kudret ve hâkimiyetin sembolüdür. Pazırık buluntuları arasında aslan-geyik, aslan-boğa mücadele sahnelerine rastlanması bunun eski bir türk geleneğine dayandığını göstermektedir. *İslâmiyetten* evvelki *Türk* bayraklarında bu motife tesadüf edilmiştir⁴¹. Kuça hükümdarı aslanlı bir tahta otururlardı⁴². *Batı Asya Su-lo* hükümdarları altından aslanlı bir başlık giyerlerdi⁴³.

İslâm Türk devletlerinden *Karahanlılarda* aslan hükümdarlara bir ünvan olarak verilmiştir⁴⁴. *Gazneli* ve *Büyük Selçukluların* bazı bayrak ve çetrelinde aslan motifi mevcuttu⁴⁵. *İslâmî* sikkelerin üzerinde, *Danışmendlilerin*, *Artukluların* ve *İlhanlıların*, hattâ *Osmanlıların* paraları üzerinde aslan figürleri görülmüştür⁴⁶. Kaynaklarda Sultan Baybars'ın aslan şeklinde arması hariç⁴⁷, aslanın bir sülâlenin veya bir

³⁷ H. Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara 1968, 119. s. ve 131 s.

³⁸ Hikmet, *Bektaşilik ve Son Bektaşiler* (Türk Yurdu 1928, 200 sayı, 16-17. s.

³⁹ Malik Aksel, *aynı eser*, 79. s.

⁴⁰ Naci Kum, Atabeyli, Antalya tahtacılarına dair notlar, T.T.A.E.D. IV, İstanbul 1940, 211, s.

⁴¹ F. Köprülü, *Hukukî Semboller*, 47. s.

⁴² F. Köprülü, *Aslan. İ. A.*, I, 605. s.

⁴³ W. Eberhart, *Orta ve Garbî Asya Medeniyeti* (Türkiyat mecmuası 1942, 125-191. s.)

⁴⁴ F. Köprülü, *Aslan. İ. A.*, I, 605. s.

⁴⁵ F. Köprülü, *aynı makale*, 605. s.

⁴⁶ F. Köprülü, *aynı makale*, 606. s.

⁴⁷ L. A. Mayer, *Saracenic Heraldry*, Oxford 1933, p. 106-110, Pl. 1.

hükümdarın hukukî bir sembolü olduğuna dair hiçbir kayda tesadüf edilemediği ileri sürülmekte⁴⁸ ise de bu figürün sikkede, çetrede ve bayrakta ancak arma olarak kullanılabileceği kanaatindeyiz.

Aslan eski *Türk* kültüründe başka bir mânada yer almıştır. *Kamın* uhrevî âlemlerle irtibat kurduğu esnada, sembolik aslanlar merdiven vazifesi gören hayat ağacını beklerlermiş⁴⁹. Hayat ağacı ve aslan kompozisyonunu *Anadolu*'da bazı türbe ve medreselerin tezyinatında, şüphesiz menşesindeki mâna ile ilgili olmaksızın, yaşamaktadır.

Aslanın bunların dışında bir de astrolojik mânası vardır. *Mezopotamya*'dan *Roma*'ya kadar geniş bir sahaya yayılmış olan bir inanca göre güneş, ay ve yıldızlar oniki burcu temsil eden hayvanlardan biri ile alâkalıdır. Güneş aslan burcu ile ilgili addedildiğinden bu iki motif bir arada kullanılmış ve güneşi temsil etmiştir. *Cizre* köprüsünde bulunan aslan-güneş kombinezonu güneşi temsil etmektedir⁵⁰ Gıyaseddin Keyhusrev'in sikkelerinde görülen aslan-güneş ve iki küçük yıldız kabartması bunun hem astrolojik anlamda hem de arma olarak kullanıldığını gösterir. Timur'un sarayında üçgen şeklinde düzenlenmiş üç madalyon üzerinde aslan motifinin bulunması⁵¹ bu güneş sembolünün XV. asırda da devam ettiğini ifade etmektedir. Farsça *Şîr-u Hurşit* olarak adlandırılan bu sembol *Anadolu*'da yeni bir anlam kazanmış Hz. Ali'yi temsil etmiştir. Hz. Ali *Esedu-l-Lah* (Allahın aslanı) dır. *Bektaşî* ve *Alevî* inançlarına göre *Miraç*'ta Hz. Muhammed'e aslan şeklinde görünmüş ve O'nun yüzüğünü almıştır. Hz. Peygamber geri döndüğü zaman, kaybettiğini zannettiği yüzüğünü Hz. Ali kendisine iade etmiş; Hz. Muhammed'de *Miraç*'ta karşılaştığı aslanın Hz. Ali olduğunu anlamıştır. Yukarıda *Bektaşî* şeyhlerinden olduğunu söylediğimiz Abdal Musa'nın şiirlerinde bu hikâye de anlatılır⁵². Aslana binmek Sûfiler arasında da görülmektedir⁵³. K a r a c a A h m e d S u l t a n veya A h m e d R u f a f'

⁴⁸ F. Köprülü, *aynı eser*, 606. s.

⁴⁹ G. Öney, *Bir Artuklu eseri*, 119. s.

⁵⁰ W. Hardner, *The pseudoplanetary notes of the moon obrist in Hindu and Islamic iconographies* (Ars Islamica, Vol. V, 1938, 113-154).

⁵¹ F. Köprülü, *aynı eser*, 607. s.

⁵² "Muhammed Miraç'ın yoluna girdi

Bu sır gayet sır içinde sır idi

Şîr donunun hatem mührünü verdi

Bu sırrı kim eder Ali'den gayrı" (Sadeddin Nüzhed, *aynı eser*, 6. s.)

nin ve M a h m u d H a y r a n î'nin aslana binerek H a c ı B e k -
taş V e lî'ye karşı çıkmaları hikâyesi de aslan'ın mubarek bir hayvan
sayılmasının sebeplerinden biridir⁵⁴. *Hurufî*likte çift ج yazılarıyla
aslan şekilleri yapılmıştır⁵⁵.

Altay mezar taşlarında rastlanan pars ve aslan figürleri *Orta Asya*
mezar kültüründe bu motifin bir anlamı olduğu gösterir⁵⁶. *Tokat* mezar
taşlarında aynı figürün görünmesi bunların menşinin *Orta Asya*'ya
dayandığını ortaya koymaktadır. Fakat *Anadolu*'da anlamı değişerek
Şîr-u Hurşid olarak kullanılmış ve Hz. Ali'yi temsil etmiştir. Kanaati-
mızca, *Tokat* mezar taşlarındaki aslan ve rozet (*Şîr-u Hurşid*) tasvirleri,
Hz. Ali'ye mensubiyeti ve onun koruyucu, bağışlayıcı, şefaet edici
olduğuna inananların ondan yardım dilemesinin ifadesidir. *Kırşehir*
Âşıkpaşa türbesindeki şâhîde ile *Etnoğrafya müzesindeki Tokat*'tan gelme
aslanlı şâhîde, aynı figürleri ve kompozisyonu göstermekle *Bektaşîliğin*
yaygın olduğu bu iki bölge arasındaki müşterek bir inancın vücut
verdiği müşterek bir motife işaret ederler ve bu mezar taşlarında tasvir
edilen *Şîr-u Hurşid*'in Hz. Ali'yi temsil ettiği hakkındaki kanaatimizi
kuvvetlendirirler.

Rozet :

Sivas ve *Tokat* mezartaşlarında çok sayıda, irili ufaklı ve çeşitli
rozetler bulunmaktadır. Rozet veya madalyon şekilleri çok eski devir-
lerdenberi mezar taşları üzerinde astrolojik mânada görülmüşlerdir.
Shen-si'de bir IV-VI. yüzyıl mezarında çift ejder ile birlikte ay ve
güneş sembolleri karşımıza çıkmaktadır (42. Res.)⁵⁷. *Orkun* bölgesin-
deki mezarlarda güneşin gökteki hareketini gösteren taş dizilerine
rastlanmıştır⁵⁸. *Altay* mezar taşları üzerinde daireler hâlinde veya
köşeli olarak pekçok rozet motifi mevcuttur. Bunlar büyük ihtimalle
ay, güneş ve yıldız sembolleridirler (43. Res.).

⁵³ A. G ö l p ı n a r l ı , *aynı eser*, 119. s.

⁵⁴ Malik Aksel, *aynı eser*, 84. s.

⁵⁵ Malik Aksel, *aynı eser*, 83-89. s., 40-44. Res.

⁵⁶ Appelgren-Kivalo, *aynı eser*, Abb. 265-268.

⁵⁷ Bu fotoğrafı göndermek lütfunda bulunan Emel Esin Hanımefendiye şük-
ranlarımı arz ederim.

⁵⁸ B. Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1962, 134. s.

Şark ve Türk kozmogonisinde dokuz planet, oniki burç mevcuttur⁵⁹. Anadolu tekke; zaviye ve türbelerinde sık sık rastlanan rozetlerle bu planetler veya burçlar mı sembolleştirilmiştir? Bunun cevabını Anadolu tarikatleri iyice incelenmeden vermek güçtür. Sivas ve Tokat taşlarında dokuz ve oniki adet rozetten başka öndört, onyedi, hattâ daha fazla adette olanlar da vardır. Bunlar gök yüzünü mü temsil etmektedirler yoksa bu devirde ve bu bölgede, ehl-i tarik indinde başka bir anlam mı kazanmışlardır? Konumuz olan taşlarda, 3, 5, 7, 9, 12, 14, 17 rozet bulunması bunların "İsnaaşere" denen oniki imamı, 14 Masum-ü Pakı ve bunlara ilâve olarak pîr ve şeyhleri temsil ettiğini de düşündürmektedir. Nitekim *Bektaşî* şiirlerinde bu rakkamlarla mubarek şahıslar kastedilmiştir⁶⁰. Âlevîlikle ilgili bazı araştırmalarda da bu sayıların delâlet ettiği manâlar açıklanmıştır⁶¹. *Ahi*'lik üzerinde de bu açıdan yapılacak araştırmaların meseleye ışık tutacağına kaniyiz.

⁵⁹ W. Hardner, *aynı makale*, 114-117. s.

⁶⁰ "Bil Hacı Bektaş Veliyi Şah imam Rızadır ol
Onyedi şiri kemerbest şahı hanedanı bil
Bil Ricalu'l-Gaybı ol hükümdariyi bil
Üçleri bil, beşleri bil, yediler, kırkları bil"

(Sadeddin Nühed, *aynı eser*, 33. ve 25., 29. sayfalar); *Ahîlikte* onyedi kemerbest pîri oldukları esnaf taifesi şunlardır : 1- Selman-ı Farisi : Berberler; 2- Ömer ibn Ümeyye : Peykler; 3- Bilâl-i Habeşi : Müezzinler; 4- Büride-i Eslemî : sancaktarlar; 5- Zü'n-nun-ı Mısrî : tabibler; 6- Suheyb-ı Rumî : Ahîler, 7- Hasan Basrî : Şeyhler; 8- Kanber : seyisler; 9- Kümeyl ibn Ziyad : bazı şeyhler; 10- Abdullah ibn Abbas : Müfessirler; 11- Mâlik el-Eşter : Beğler, silâhtarlar; 12- Muhammed ibn Ubu Bekr : Mimarlar; 13- Cömert Kassab : Kasablar; 14- Câbir-i Ansarî : Nakibler; 15- Ebu Zerr-i Gifarî : Palan-duzlar; 16- Abu'd-derdâ : Riyazet ehli; 17- Ebu Übeyde : Reisler (Abdülbakî Gölpinarlı, *İslâm ve Türki Ulerinde fütüvvet teşkilâtı*) (İktisat Fakültesi Dergisi II. Cilt, 1949 - 30., 91 - 93. s.). İlhami mahlasını ullan bir Alevî şairinin bir şiiri de bu görüşü kuvvetlendiren diğer bir örnektir :

"3 ler dü alemde birliğe yetti,"

"5 ler de anların damenin tuttu,"

"1 lik lokmasın 7 ler yuttu"

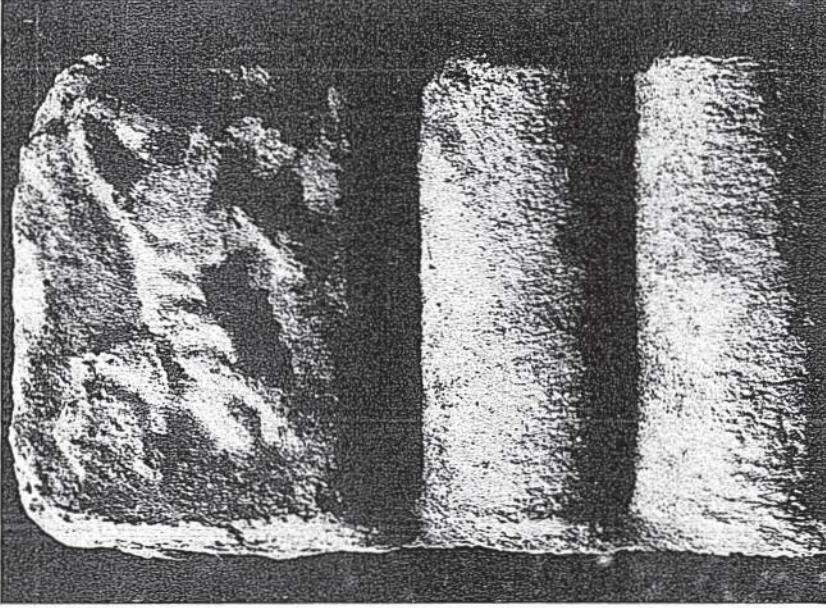
"Dâmen-i Pak olan pirlere de 1 dir."

"14 Masum-u pak, 12 İmam"

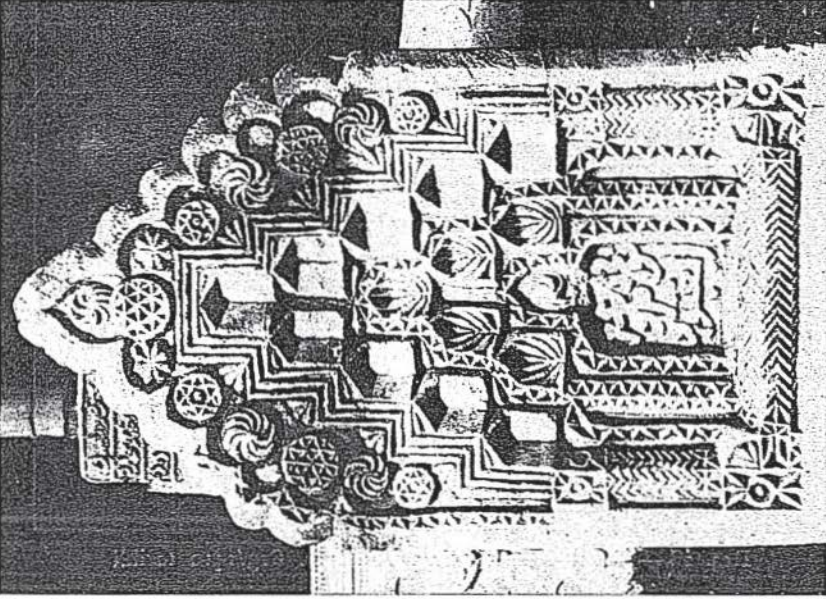
"17 kemerbest, cümlesi tamam"

(O. Bayatlı, Bergama'da Âlevî gelini ve inançları, İzmir 1957, 29, s.)

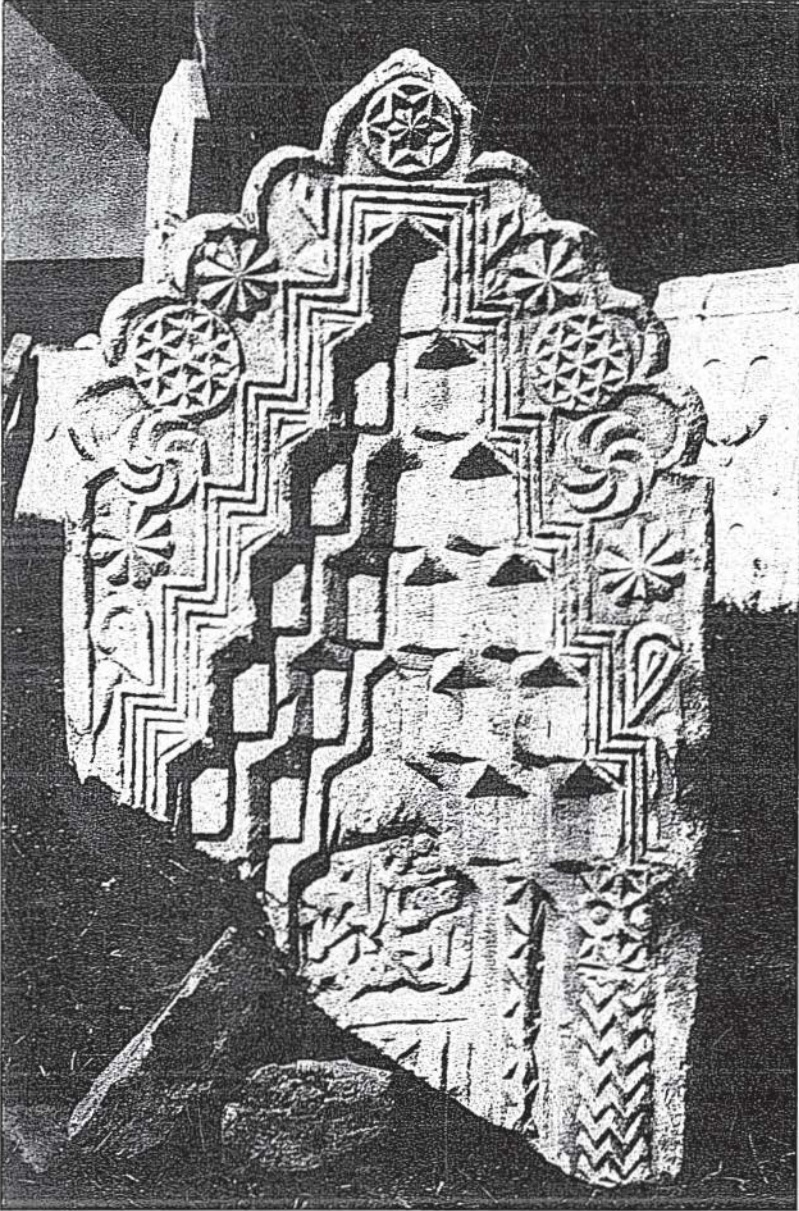
⁶¹ O. Bayatlı, *aynı eser*, 15 - 29. s.; Y. Benekay, Yaşayan Alevîlik, Kızılbaşlar arasında, İstanbul 1967, 166 - 169. s.

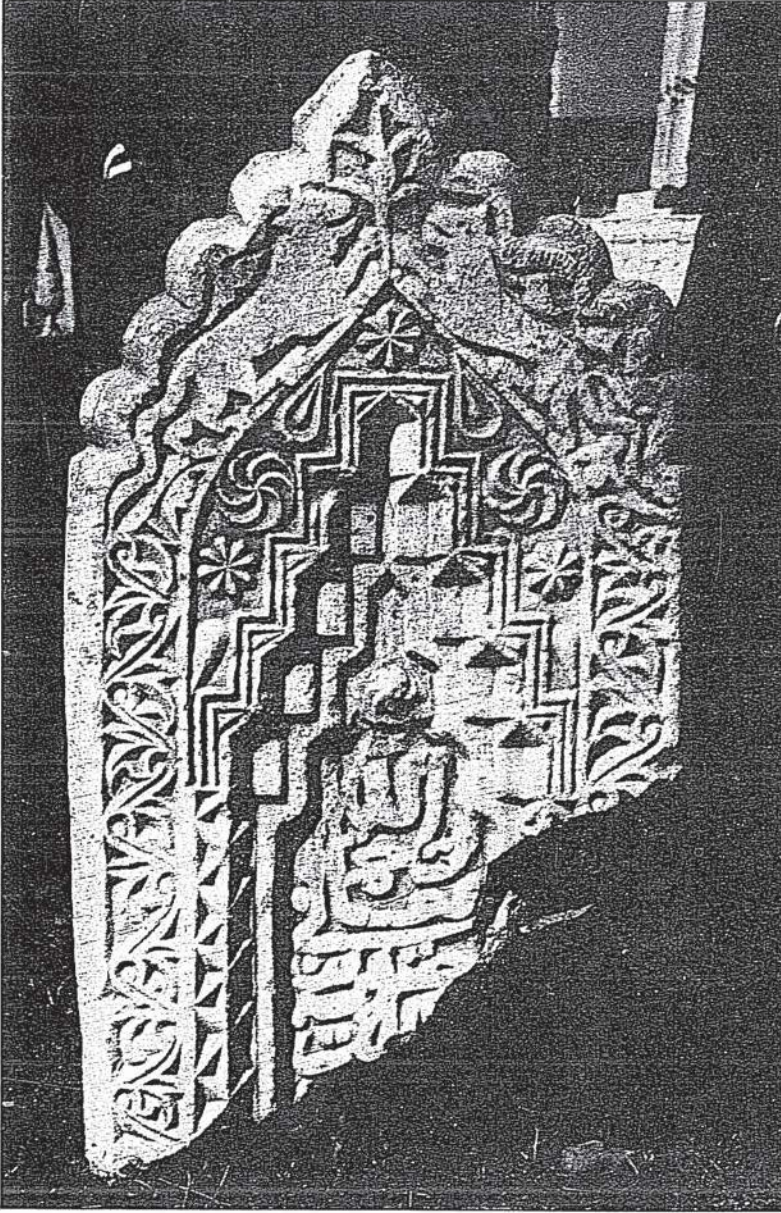
Res. 27 — Tokat Mürzesi. Aynı mezartaşının yan tarafı.

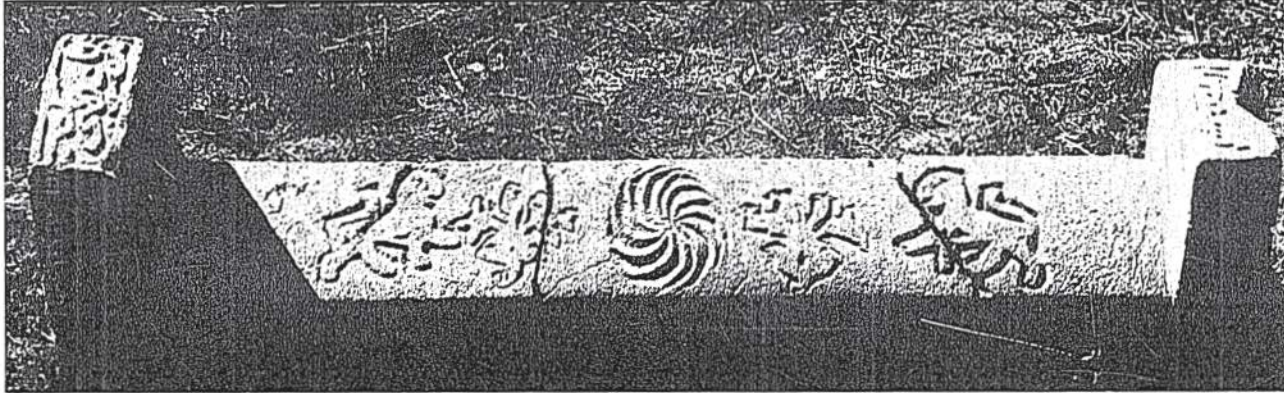
Res. 26 — Tokat Mürzesi. Bir mezartaş. Dışyüzü.

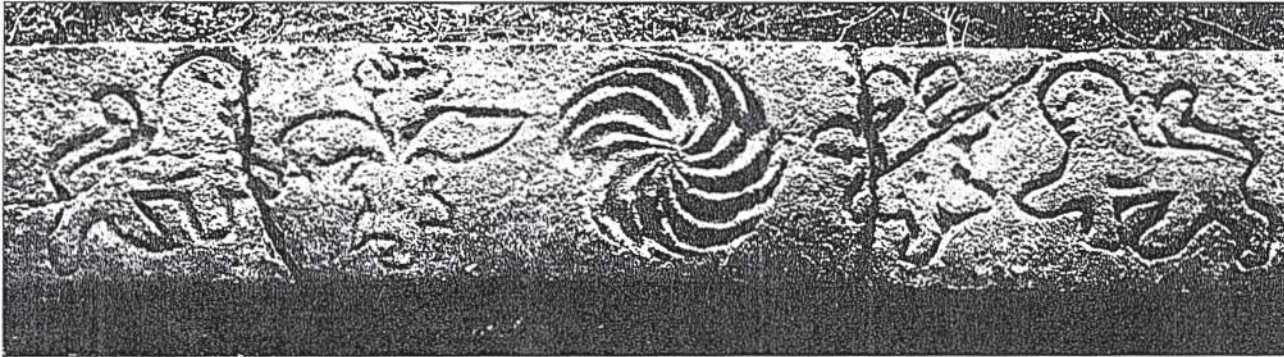
Res. 28 — Tokat Müzesi. Env. Nu. 407. 813/1410 tarihli
mezartaşı. Dışyüzü.

Res. 29 — Tokat Müzesi. Env. Nu. 407. 813/1410 tarihli
mezartaşı. İçyüzü.

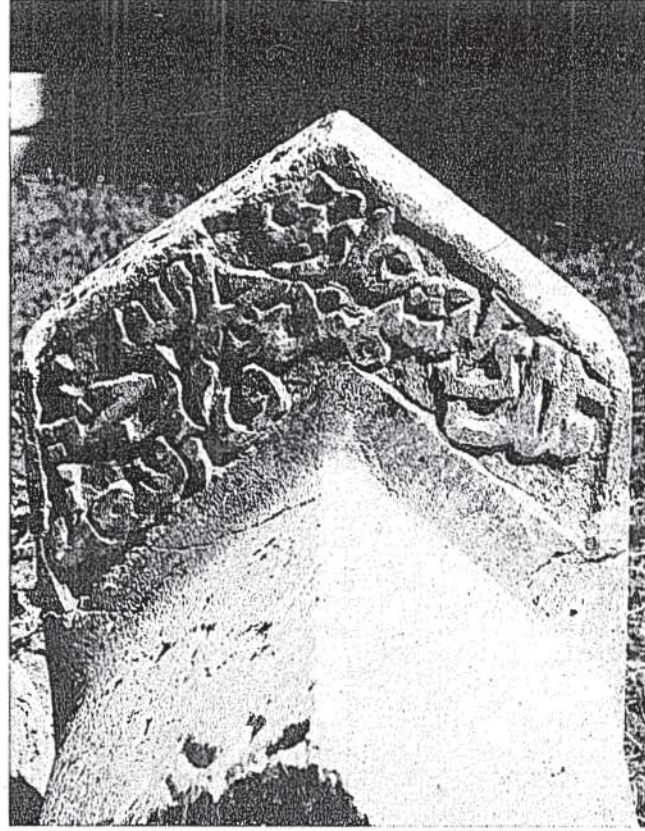
Res. 30 — Tokat Müzesi. Env. Nu. 404. Mustafa Çelebi'nin 818/1415 tarihli Sandukası. Güney yanı.

Res. 31 — Tokat Müzesi. Env. Nu. 404. Mustafa Çelebi'nin 818/1415 tarihli Sandukası. Kuzey yanından detay.

Res. 32 — Tokat Müzesi. Env. Nu. 404. Sandukasının baş şahidesi. Dışyüzü.

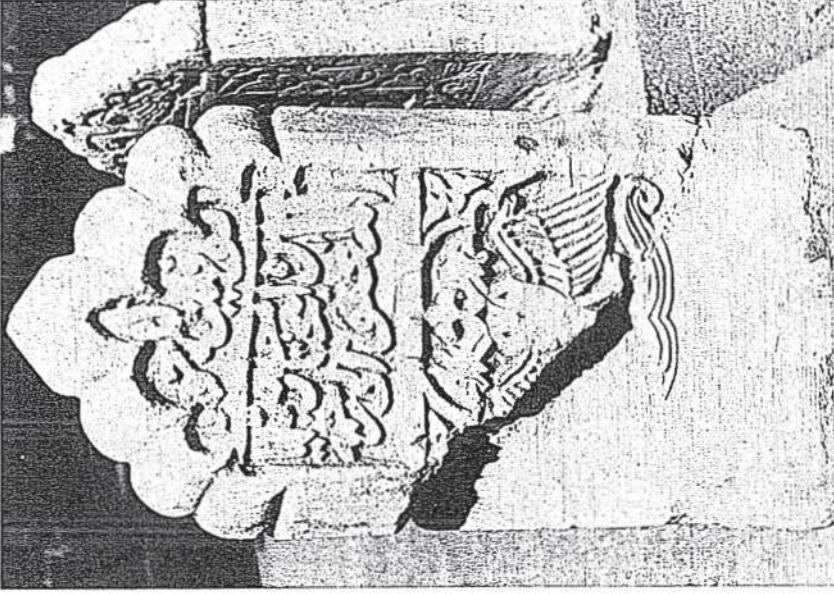
Res. 33 — Tokat Müzesi. Env. Nu. 404. sandukanın baş şahidesi. İçyüzü.

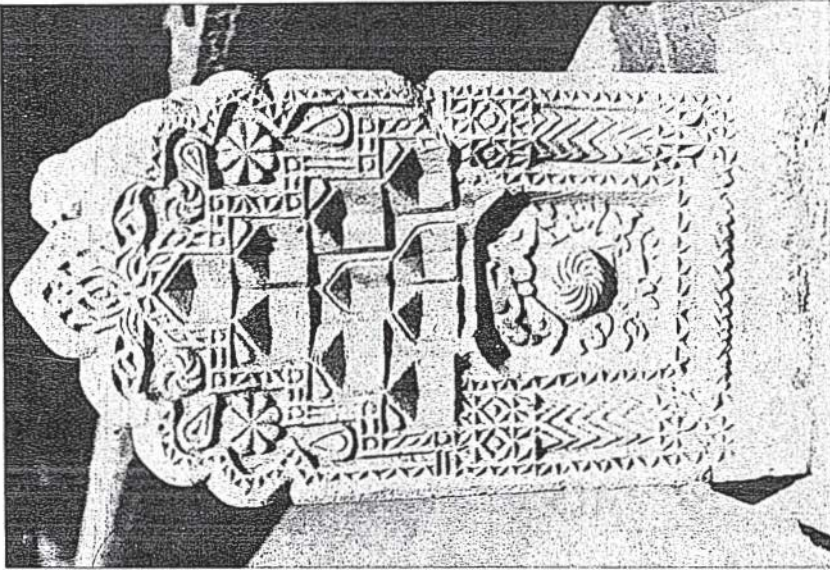
Res. 34 — Ankara Etnografya Müzesi. Env. Nu. 2.
Dışyüzü.

Res. 35 — Ankara Etnografya Müzesi. Env. Nu. 2.
Cepheden görünüş.

Res. 37 — Ankara Etnoğrafya Müzesi. Env. Nu. 4.
Icyüzü.

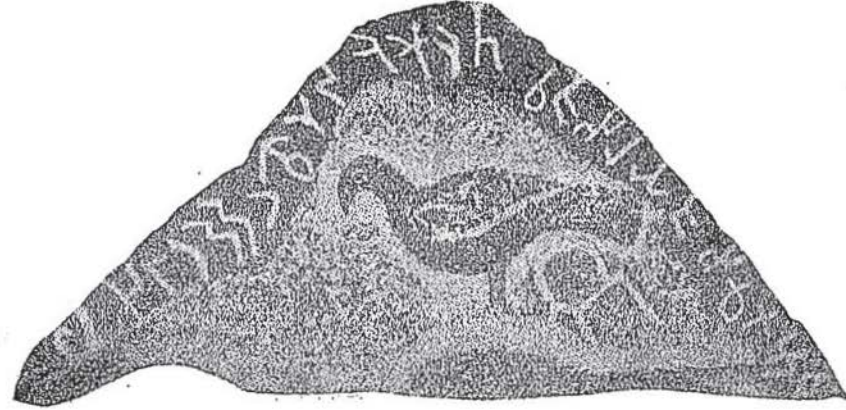
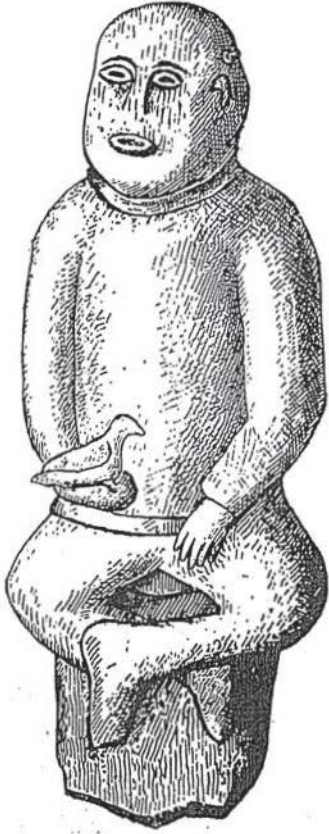
Res. 36 — Ankara Etnoğrafya Müzesi. Env. Nu. 4.
Dışyüzü.

Res. 38 — Ankara Etnografya Müzesi. Env. Nu. 5.
Dışyüzü.

Res. 39 — Ankara Etnografya Müzesi. Env. Nu. 5.
İçyüzü.

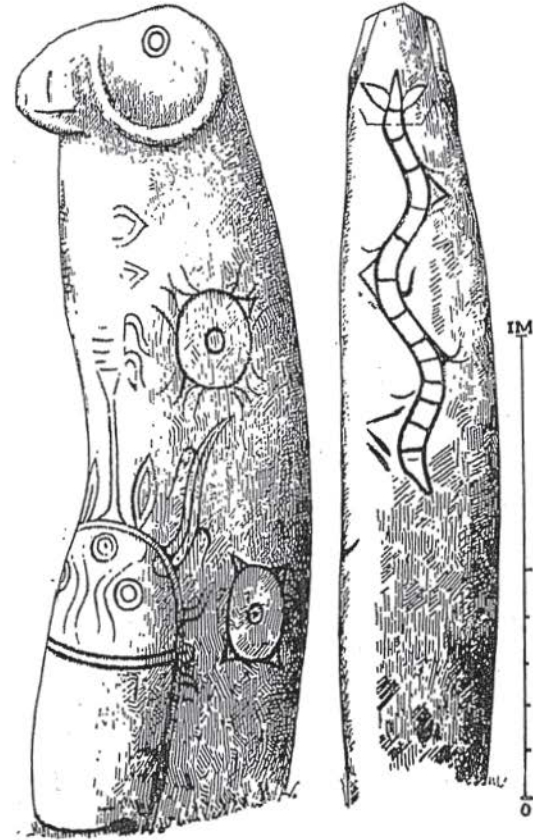

Res. 41 — Ihe Ashete yazıtının bulunduğu lâhdin üzerindeki güvercine benzeyen kuş figürü (H. N. Orkun'dan).

Res. 40 — Altın-Elmaskaya'dan bir mezartaşı. Tomsk Müzesi.
(Appelgren-Kivalo, Abb. 344).

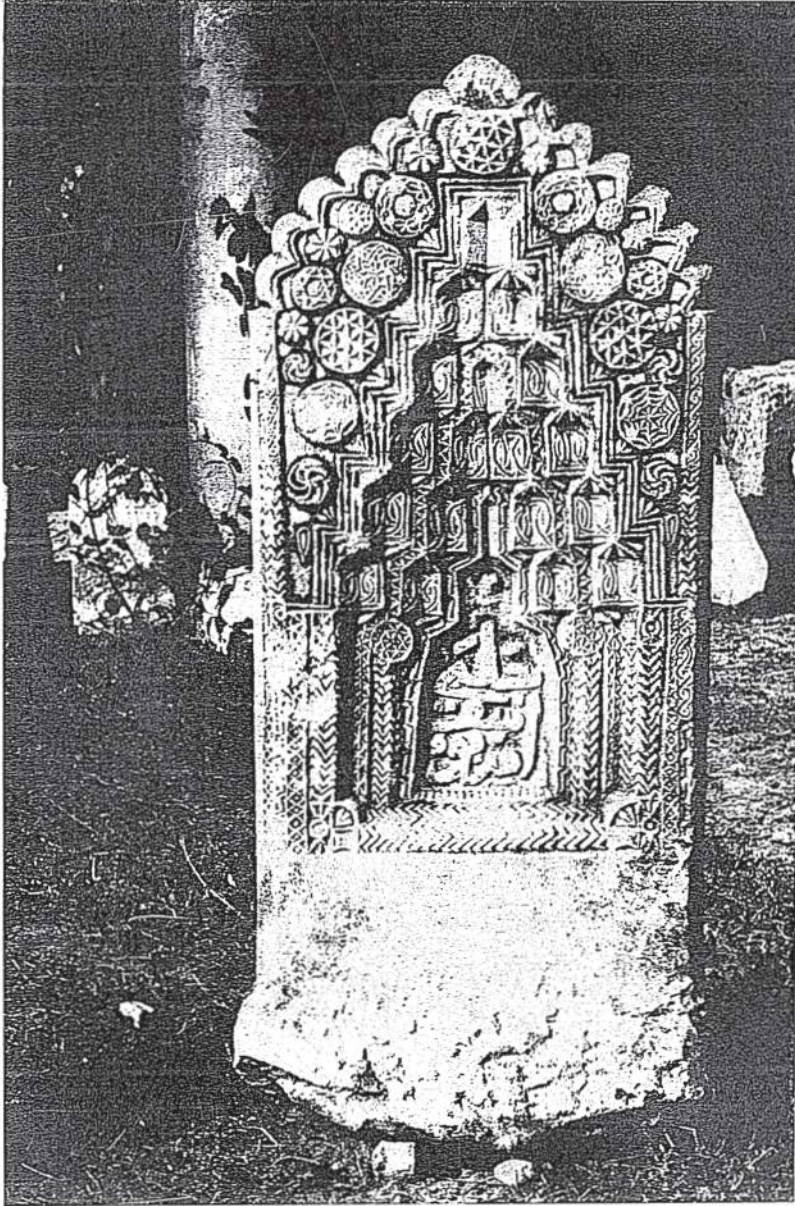
Res. 42 — Şhensi'den IV-VI. asra ait bir mezartaşı
(O. Siren, *Chenese Sculpture from the IVth to the
VIth Century*, Vol. II/128).

Res. 43 — Minusinsk mezartaşı (Appelgren-Kivalo,
Abb. 152).

Res. 44 — Tokat Müzesi. Pîr Hüseyin b. Hoca Ahmed'in mezartası.

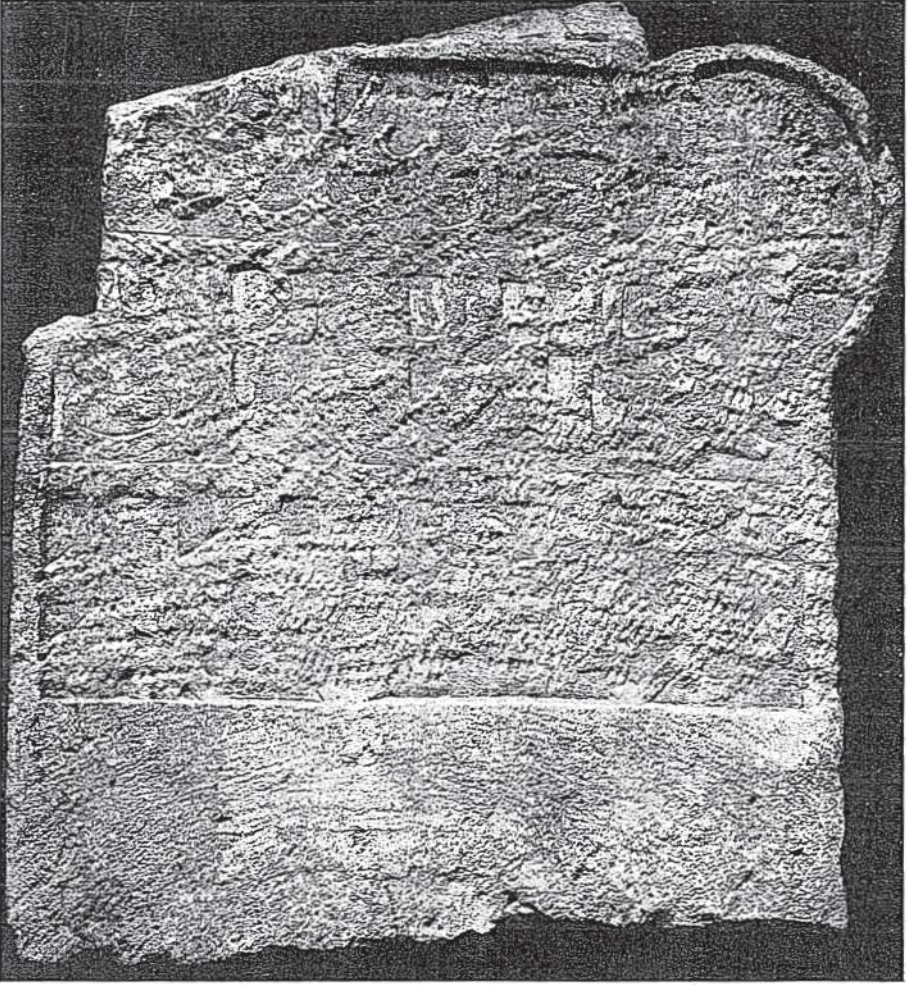
Res. 45 — Tokat Müzesi. Env. Nu. 456. Çelebi Emîr Yusuf b. Çelebi Emîr Hüseyin'in mezartaşı. Dışyüzü. Kitabenin baş tarafı.

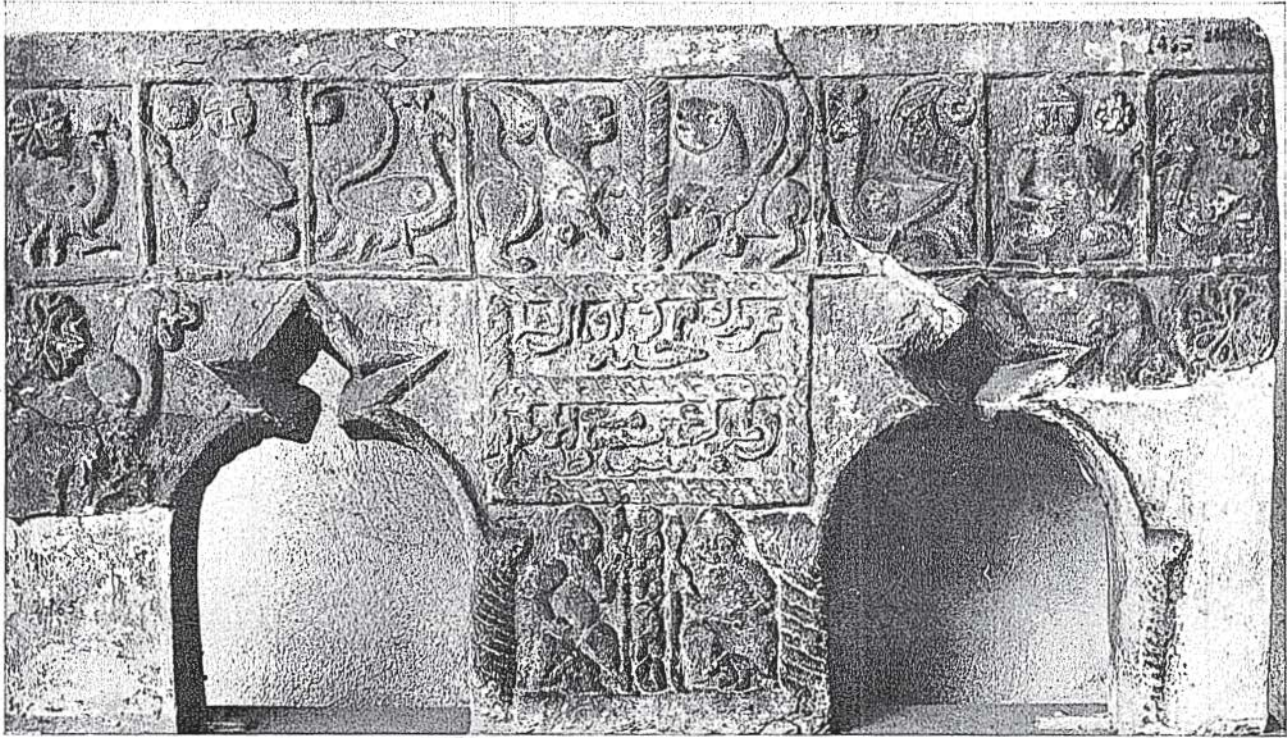
Res. 46 — Tokat Müzesi. Env. Nu. 456. Çelebi Emir Yusuf b. Çelebi Emir Hüseyin'in mezar taşı. İçyüzü. Kitabenin devamı.

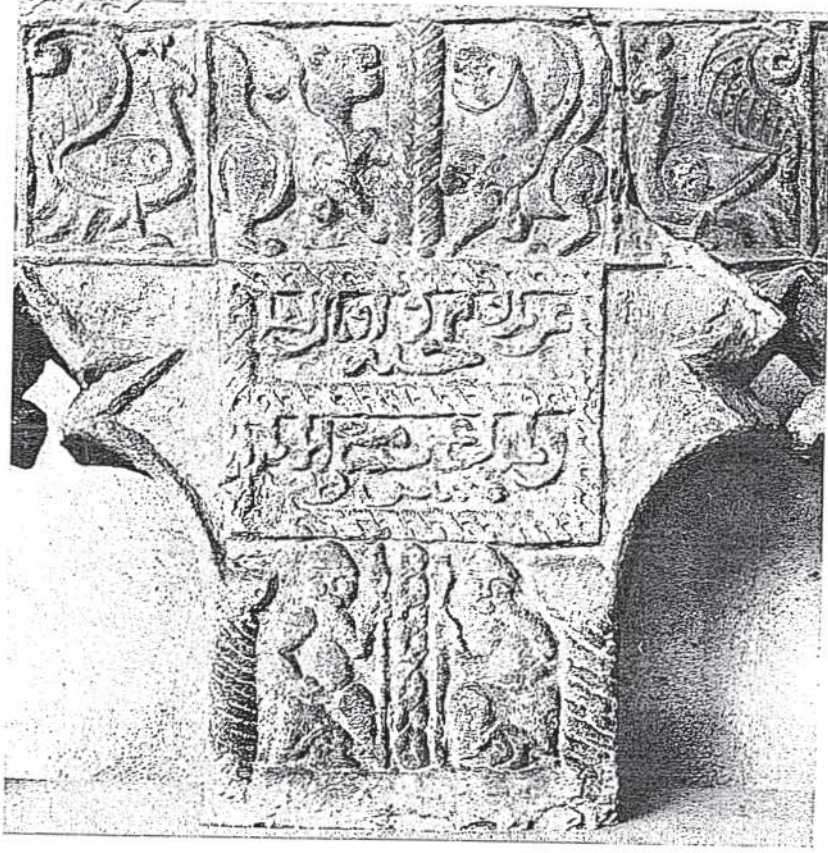
Res. 47 — Konya Taş ve Ahşap Eserler Müzesi. Env. Nu. 892. Dışyüzü.

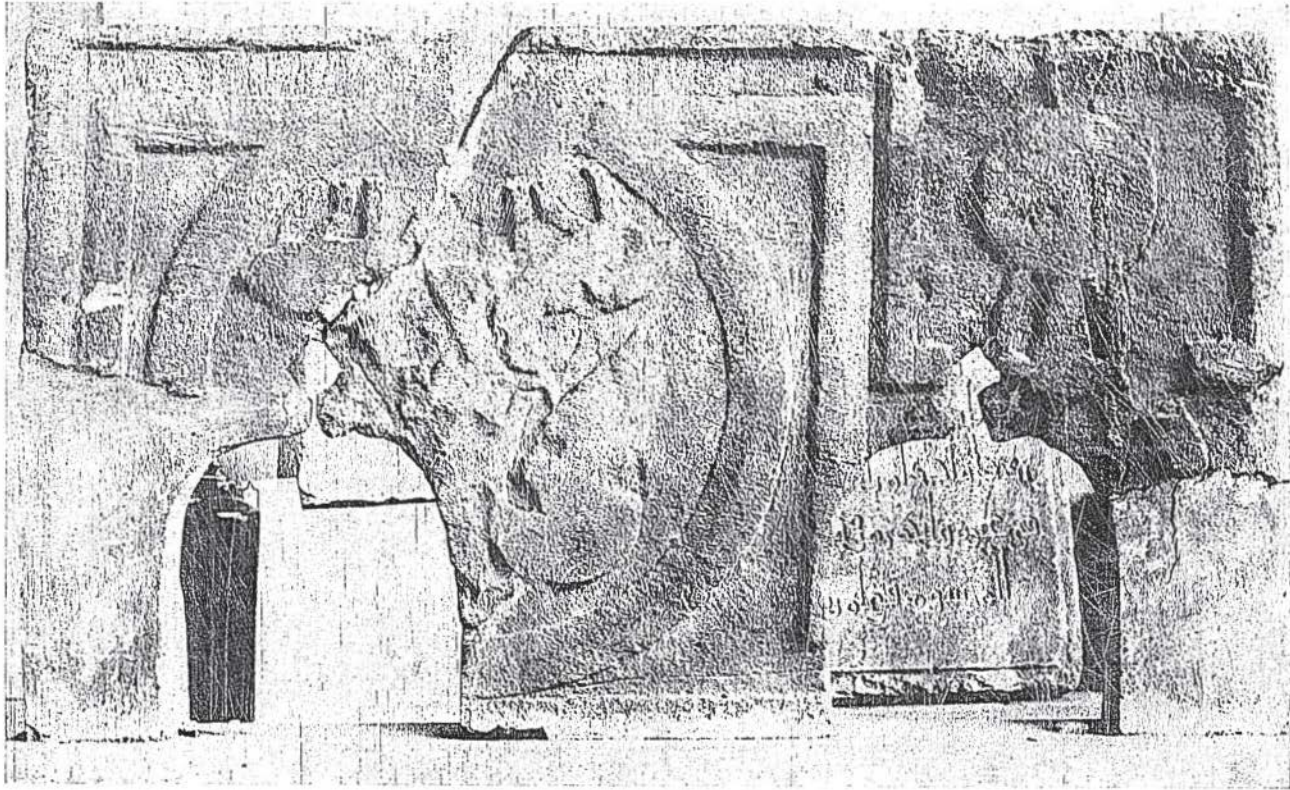
Res. 48 — Konya Taş ve Ahşap Eserler Müzesi. Env. Nu. 892. İçyüzündeki kazınmış olan kitabesi.

Res. 49 — İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi. Env. Nu. 2465.
Bir çeşme veya hayır yapısına ait bir parça. Önyüzü.

Res. 50 — İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi. Env. Nu. 2465. Detay.

Res. 51 — İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi. Env. Nu. 2465. Arka tarafı

Bitki motifleri :

Mezar taşlarında cennet taamı olan nar ile ölüm ve ebedî uykuyu sembolize eden haşhaşa rastlanmaktadır. *Akşehir* ve *Kırşehir* mezar taşlarında yalnız nar görüldüğü halde⁶² *Tokat*'taki aslanlı sanduka ile Etnoğrafya müzesindeki aslanlı şahidede haşhaş fidanı bulunmaktadır. Haşhaş Batınilerce çok rağbet görmüş bir bitkidir. Bu uyuşturucu madde ile sarhoş olunur, daha dünyada iken hakiki cennete kavuşulurdu⁶³. Böylece haşhaş Batınilerce insanı cennete götüren kutsal bir bitki olmuştur. Kanaatimizce Tokat mezartaşlarında bulunmaları da bu batını inanç ve âdetle ilgilidir. Ayrıca çift horoz, çift aslan motifleri arasında stilize bir bitki motifi dikkati çeker. Mezar taşlarının yan kısımlarında da (Kat. Nu. 6), bir ağacı sembolize eden motifler vardır. Bunlar menşei bakımından *Orta Asya Türk* kültürüne bağlanırlar. *Altaylılar* eskidenberi ağaçlara saygı göstermişlerdir. Bunlardan ençok saygı gören kayın ağacıdır. Şaman ilâhilerinde kayına kutsal bir yer verilmiştir⁶⁴. Şaman âyinlerinde ağaç merdiven vazifesi görür ve kam bu vasıtayla uhrevî âleme yükselir⁶⁵.

Anadolu'da bazı ağaçlara parça bağlamak, onların gizli kuvvetlerinin olduğuna inanmak, bu eski inancın halk arasında bir devamıdır. Ancak mezar taşlarında bunların, menşei ne olursa olsun tezyinî bir motif olarak kullanıldıklarından şüphe edilemez.

Yukarıda muhtelif vesilelerle işaret ettiğimiz *Orta Asya* Şaman inanç ve an'aneleri ve bu kültür dışında mütalâa edilemeyecek olan sanatı, *Anadolu Türk* sanatına hangi yolla girmiştir? Kanaatimizce bu hadise, doğrudan doğruya *Moğol* istilâsının ve bilhassa *Doğu Türkistan*'dan, *Batı Türkistan*'dan, *İran*'dan *Anadolu*'ya akan büyük göç dalgalarının sosyal bünyede ve devlet düzeninde meydana getirdikleri değişiklik ve hattâ kargaşalıkla izah edilebilir.

⁶² S. Eyice, *aynı makale*, 222 s.

⁶³ N. Çağatay - İ. A. Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ankara 1965, 63, 69 - 72. s.

⁶⁴ "Altın yapraklı bay kayın

Sekiz gölgeli mukaddes kayın

dokuz köklü altın yapraklı mubarek kayın

sana kara yanaklı ak kuzu kurban ediyorum." (A. İnan, *Türk Boylarında*

Dağ, Ağaç ve pınar kültürü) (R. Rahmetî Arat İçin, 273. s.).

⁶⁵ W. Radloff, *aynı eser*, 23. s.

Türkler'in *Müslümanlığı* kabulleri ile birlikte şamanlığı *Müslümanlık* içinde yaşatma çabasıyla Eba Müslim'e bağlı olanlar tarafından bir mezhep kurulmak istenmiş ve Sunbât, Bihâferîd, Muhanna' gibi dinî isyanlar olmuştu⁶⁶. Müslüman olan *Türkler* eski inanç ve âdetlerinden vazgeçememişlerdi. Halife Mu'tasım (833-842)'in *Mâveraünnehr Türkleri*'nden vücuda getirdiği ordu ve Samarra'ya yerleştirilen *Türkler* burada yine kendi âdetlerini yaşıyorlardı⁶⁷. *Samanoğlu* hükümdarı İsmail b. Ahmed (892-907)'in Şaman *Türkler*e karşı yaptığı bir seferde ordusunda bulunan bir gurup asker, kâfir ordusunda akrabaları bulunduğunu ve kamlarının yağmur ve kar yağdırarak kendilerini helâk edeceklerini söylemişlerdir⁶⁸ ki bu olay *Müslüman* olan *Türkler*'in hâlâ kamların kuvvetine inandıklarını göstermektedir. *Anadolu Selçuklularında* da defin merasimlerinin eski *Türk* annesine göre olduğunu, devrin ileri gelenlerinin mumyalanması ortaya koymaktadır.

Türklerin Müslümanlığı kabullerinden itibaren dinî hareketlere fikrin de karışmasıyla tasavvuf gelişmeğe başlamıştır. *Horasan* bu cereyanın başlıca merkezlerinden biri olmuş, *Buhara* ve *Fergana*'da bir takım şeyhler ortaya çıkmış, suffiler yetişmiş ve bu cereyan *Semerkant*'a kadar yayılmıştır. Bu inanç ve akîdelerin *Anadolu*'ya girmesi ve yayılması *Moğollar* önünden kaçan kitlelerle hızlandırılmıştır. *Moğol* ordusunun öncüleri *Anadolu*'ya girdikleri vakit, her mağlup millete görülebileceği üzere maneviyata sarılma duyguları arttı. Bu hislerden faydalanmak isteyen ve siyasî ihtiras besleyen bazı kimseler ortaya çıktı. *Türkmenler* henüz müslümanlıkta salabet kazanmamışlardı. Şamanizm akîde ve ayinlerine bağlı birçok *Tatar* urugları da buralarda dolaşmağa başlamış, nüfus kesafeti son haddini bulmuştu; boylar uruglar birbirlerini sürüyorlardı. *Maveraünnehr* şeyhleri, *Horasan* erenleri, *Harezmi* ve *İran* tarikatçıları burada kendilerini uygun bir ortam bulmuş; *H a s a n S a b b a h*'in kurduğu *Batıni* hükümetinin yıkılması 654/1256 ve *Alamut* kalesinin tahribi ile de firarîler birer daif ve mürşit sıfatıyla *Türkmen* oymakları arasına karışmışlardı. *Anadolu*'nun tama-

⁶⁶ O. Turan, *Selçuklu Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, Ankara 1965. 347. s.

⁶⁷ H. 256 senesi vak'alarından birinde Muhammed b. Boga isimindeki müslüman olmuş bir kumandan, öldürüldükten sonra *Türkler* tarafından kendi âdetleri üzere gömülmüş ve üzerinde bin kılıç kırılmıştır (*Taberî, Tarihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, Brill 1883-84, III. seri, 1833. s.).

⁶⁸ O. Turan, *aynı eser*, 348. s.

men türkleşmesi, İslâmlaşması ve her türlü fikir ve akîde taşıyan zümrelerle meskûn görünmesi bu sıralardadır. Bu *Türk* şeyhler *Oğuz* ve *Tatar* boylarında gördükleri Şamanizm hallerini *Müslümanlıkla* kaynaştırmak için musamahalı yollar tutmuşlar, sihrî âyinler, içkili rakslar ve devranlar yapmışlardır⁶⁹. Bu cümleden olmak üzere, bir şeyhten çok bir şaman hüviyetiyle ortaya çıkan, gaipten haber verdiğini ve kendisine bir “cin tabî olduğunu” ileri süren Baba İshak etrafına birtakım kimseleri toplaşarak isyan etmişti. *Tokatlı* Barak Baba, Seyyid Mahmud Hayranî'nin müridi Sarı Saltuk gibi türkmen tarikatçıları kamlığı müslümanlık ile kaynaştırmağa çalışan şeyhlerdir.

XIII. asrın ortalarından XVI. asrın sonuna kadar *Babatlık*, *Abdallık*, *Bektaşilik*, *Kızılbaşlık*, *Hurufilik*, *Kalenderilik* ve *Haydarilik* gibi birçok batınî mezhep ve tarikat ortaya çıkmış, Türklerin eski inanç ve âdetleri *Anadolu*'da yaşamağa devam etmiştir. *Bektaşî* ve *Alevîler* arasında bu inançlar bazan olduğu gibi devam etmiş; bazan da yeni bir kisveye bürünmüştür. Tarikatlerin gelişmesiyle tekke ve zaviyeler artmağa başlamış ve eski *Türk* dinî sanatı bir *tarikât sanatı* olarak kendisine uygun bir ortam bulmuştur.

Tekke ve zaviyelerin pencere ve kapı kanatları ile muhtelif münasip yerlerinde rastlanan figürler bu inançlarla ilgilidirler⁷⁰. Etnoğrafya Müzesi'nde bulunan Aslanlı ve Tavuslu ahşap kapı kanatları, Mevlâna Dergâhına ait, çift başlı kartal figürünü havî rahle ve üzerinde horoz, insan ve çift gövdeli aslan⁷¹ figürleri bulunan Nisan taşı, *Akşehir*'de *Kileci* mescidine nakledilmiş olan kartal ve ejder figürlü ahşap dolap kapakları, *Tokat*'ta *Şeyh Mekkun Tekkesi*'nde sıva üzerine

⁶⁹ Y. Z. Yörükân, *Bir Fetva Münasebetiyle, Fetva Müessesesi Ebu Suut Efendi ve Sarı Saltuk* (İlahiyat Fakültesi Dergisi 1952, II-III, 150-151. s.).

⁷⁰ Artuklu kale v.s. gibi taş eserlerinde ve *Selçuklu* mimarlık eserlerinde görülen figürler mahiyetleri bakımından farklıdır ve konumuzun dışında kalırlar.

⁷¹ Semra Ögel, *Selçuk Sarayında Çift Gövdeli Aslan Figürü* (Belleten, XXVI. C. 103. sayı, Ankara 1962) adlı makalesinde *Alay Handa* görülen aslan motifinin “armavari” bir manâ taşıdığını, bir *Selçuk sarayına* ait bir diğer parçada ise hükümdarın alâmeti sayılabileceğini ileri sürmektedir. Aynı motif *Konya Mevlana Müzesi*nde bulunan *Nisan Tasında* görülmektedir. Şüphesiz bu motifi burada bir arma olarak tefsir etmek mümkün değildir. Olcaytu Hüdabende'nin oğlu Ebu Sait Bahadır Han tarafından 1333 de Dergâha hediye edilen, ve içinde nisan yağmurları toplanarak şifa için dağıtılan bu kap tekke eşyasındandır. Ve üzerinde bulunan figürlerin delâlet ettiği manâ da kabın fonksiyonu ile ilgili olmalıdır.

çizilmiş hayvan figürleri bu devirde yaygın olan birçok tarikatın inanç ve aneleri ile alâkalıdır.

Mezar taşlarında rastladığımız Şîr-u Hurşid, güvercin, horoz ve mahiyeti tam olarak teşhis edilemeyen diğer kuşlar, *Bektaşîlikte* yeni bir mâna kazanarak Hz. Ali'yi, Hacı Bektaş Veli'yi temsil etmişlerdir. *Tokat* mezartaşları üzerinde rastlanan "Pîr"⁷² ve "çelebi"⁷³ lâkab ve ünvanları meseleyi vuzuha kavuşturmakta ve bunların *Ahi*, *Sufi* veya tarikat ileri gelenlerine ait olduğunu ortaya koymaktadır. Konumuz olan *Tokat* figürlü mezartaşlarının buranın tarihi "Erenler *Kabristanı*"ndan getirilmiş olması, bu civarda hâlâ *Alevi* ve *Bektaşîlerin* yaşamakta oluşu bu figürlü taşların Batını akîdelerin vücut verdiği Barakî⁷⁴ ve daha sonra da *Bektaşî* tarikatına mensub kimselere ait olduğu düşüncemizi kuvvetlendirmektedir.

⁷² Figürlü şahidelerle aynı form ve kompozisyon gösteren mezar taşlarından birinin kitabesinden "pîr Hüseyin b. Hoca Ahmed" isimli bir şahıs için yapıldığı anlaşılmaktadır (44. Res.). Pîr, Bektaşî ve Mevlevîlikte tarikat kurucularına ve tarikatın ileri gelenlerine, Ahîlikte ise esnaf zümrelerini himaye eden velîye denmektedir. Tasavvufta Pîr, Allah yoluna sülûk eden, müride doğru yolu gösteren kimsedir. Tasavvuf erbabına göre bunlar dört sınıfa ayrılırlar : 1- Şeriat ve tarikat bakımından âlim fakat nefsanî hislerini tamamen yenemeyenler (Salik-i Şîrf) 2- İlâhî cezbeyle dalıp irşad da bulunamayanlar (mezcub-ı Şîrf), 3- Vahded zevkine varıp, ayık zamanları az olan ve sükûn bulmayanlar (salih-ı mezcub), 4- ilâhî cezbe ve Allahın tecellisine mazhar olup, beşeriyetten sıyrılıp sonra irşad için mestlikten tekrar ayrılabilen kimsedir. Bunlara uymak caizdir. (mezcub-u salih). (Tahsin sin Yazıcı, İslâm Ansiklopedisi, 96. cüz, 1963). Kanaatımızca Pîr Hüseyin b. Ahmed Bektaşî tarikatına mensub tarikatın ileri gelenlerinden biridir.

⁷³ Env. Nu. 456 olan bir şahidenin kitabesinden bu taşın devrinin ilerigelenlerinden Çelebi Emîr Yusuf b. Çelebi Emîr Hüseyin için yapıldığı anlaşılmaktadır (45-46. Res.). Evvelce zikrettiğimiz bir sanduka da Danişmentîler soyundan gelen Mustafa Çelebi'ye aittir. Çelebi kelimesi XVII. asra kadar, hanedan mensuplarına, bir tarikatın başında bulunan yüksek dinî erkâna, ve meşhur müelliflere verilen bir ünvardır. (M. Z. Pekalın, *aynı eser*, 343-345. s.) Hacı Bektaş Ocağına bağlı olanlara da Çelebi denmektedir (Y. Z. Yörükân, Bir fetva münasebetiyle, 154-5. s.). Nitekim Sivas civarında "Çelebiler" isminde bir köy mevcuttur (M. Z. Pekalın, Osmanlı Tarih ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1946, I. Cilt, 345. s.). Bu kelimelerin birinin emîr, diğerinin de beyzade olan şahıslar için kullanılmış olması bunların hanedan mensubu olduklarını bildirmekten başka, kanaatimizce bir Bektaşî çelebisi olduğunu da göstermektedir. Tokat'dan Ankara Etnografya Müzesine getirilmiş olan B a l î Ç e l e b i b. Y a k ü b A ğ a 'ya ait figürlü mezartaşı da (S. Eyice, aynı makale, 216. s. 15 -18. res.) gerek figürün elinde tuttuğu sihir aynası, gerekse "çelebi" ünvanı ile, ehli tarikten bir şahıs için yapılmış olmalıdır.

⁷⁴ A. Gölpınarlı, Yunus Emre ve Tasarruf, İstanbul 1911, 43-44. s.

Babatlerin ve *Ahî*'lerin merkezi olan *Kırşehir*'de⁷⁵, Seyyid Mahmud Hayranî ve müridi *Bektaşî* pîrlerinden Sarı Saltuk gibi büyük mutasavvıflar yetiştirmiş olan *Akşehir*'de, Ehl-i tarike karşı her zaman lütufkâr davranan ve *Ahî* şeyhlerine hürmet edilen *Konya*'da, *Bektaşî* pîr ve babalarına bir ikinci merkez olan *Seyitgazi* ile ona bağlı olan *Afyon*'da tesadüf ettiğimiz bu figürlü taşlar, tarikatçıların *Ahîlerin*, hiç değilse bu ortamın eserleridir.

Kırşehir'de S. Eyice tarafından *Ahî Evran Zaviyesi* haziresinde bulunan figürlü mezartaşı da⁷⁶, buraya bir başka yerden getirilmiş olmayıp, doğrudan doğruya bu zaviyenin haziresine gömülen *Ahî* büyüklerinden birine ait olmalıdır. *Konya*'da bulunan ve Env. Nu. 892 olan figürlü mezartaşı da⁷⁷ "Ahî Ahmed Şah" isminde, *İlhanlı* şehzadesi Keyhatu tarafından hürmet gören ve "Fetaların Sultanı" lâkabını taşıyan *Konya*'nın ileri gelenlerinden bir zata aittir⁷⁸.

⁷⁵ C. H. Tarım, *Tarihte Kırşehir-Gülşehir. Babatler, Ahtler, Bektaşiler*, İstanbul 1948).

⁷⁶ S. Eyice, *aynı makale*, 212. s.

⁷⁷ S. Eyice, *aynı makale*, 219-220. s., 23-24. res.

⁷⁸ *Konya*' Taş ve Ahşap eserler Müzesinde 892 Env. numarasında kayıtlı bulunan mezar taşı ihtiva ettiği figürün mahiyeti bakımından yarıca üzerinde durulmayı gerektirmektedir. Burada bir portatif iskemle üzerine oturmuş sarıklı ve kaftanlı bir şahıs ile onun karşısında ayakta duran bir çocuk veya bir genç tasvir edilmiştir. Oturan şahıs eldivenli sağ elinin üzerinde bir şahin tutmakta, sol eliyle de karşısındaki gencin çenesini okşamaktadır (47. Res.). Genç sağ eli ile oturan şahsın kuşağını tutarak ona olan bağlılığını ifade etmektedir. S. Eyice, üçlü yonca şeklindeki çerçevenin ortasındaki kavis içine alınan başı ile bu şahsın büyük değer verilen bir kimse olduğunu, bir Selçuklu sultanı veya devrin büyük sofilerinden biri olabileceğini ileri sürmüştür. Ortadaki şahsın, bir elinde şahin tutmasına rağmen, tahtta oturmayışı, üzerinde kılıç, kama v.s. gibi hiçbir âletin bulunmayışı kemer yerine sadece bezden bir kuşakla belinin sıkılmış olması, bunun bir sultan veya avcı figürü olmadığına işaret eder. Şahin, Hacı Bektaş Velî'nin şahin kılığına girerek Bedehşan'a gitmesi (A. Gölpinarlı, *Vilâyetname*, 10. s.) ve Horasan erenlerinin de gerektiği zaman şahin donuna girivermeleri efsanelerine bağlı olarak, tarikat büyüklerini temsil etmektedir. Burada da şahin bu figürün saygıdeğer bir tarikat büyüğü olduğunu ifade eden bir sembol olmalıdır.

Bu eseri ilk defa ilim alemine tanıtan G. Mendel (*Les Monuments Seldtougides en Asie Mineure*, Revue de l'Art Ancien et Modern, T. XXIII, 1908, P. II, Fig. 1) 1917 yılında Yeni Mecmua'daki makalesinde (Yeni Mecmua 1917, 19. sayı, 372. sayfa, 5. şek. 7) bu resmin altına "*Ahmed Şahın Mezar taşı*" ibaresini koymuş, fakat bu şahsın kim olduğundan ve kitabesinin durumundan hiç bahsetmemiştir. Mamafih taşın bilhassa kazınarak silinmiş olan kitabesinden kalan izlerde "*Ahmed*" ve "*şa*" kelimeleri çok güçlükle de olsa seçilmektedir (48. Res.). Devrinin büyük ve saygıdeğer bir adamı olduğunu, buna mukabil bir sultan veya kumandan olmadığını tesbit

Ahî Ahmed Şah 17 Şevval 697/29 Temmuz 1298 yılında öldürülmüştür⁷⁹.

İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde 2465 numarada kayıtlı bulunan ve kitabesi yanlış okunduğu için "Tavîl Ömer" isminde bir şahsın mezar taşı zannedilen⁸⁰; üzerine kuşlar, insanlar, bitki motifleri işlenmiş ve *Diyarbakır*'dan getirilmiş olan eser ise bir çeşme veya hayır yapısına ait olmalıdır⁸¹. G. Öney bu taşı "tepesindeki sivri dişli nişler sebebiyle" XIII. asrın başlarına tarihlemekte ise de, bu eser tema ve figürlerde dikkati çeken Orta Asya türk geleneklerinin *Anadolu*'da yayıldığı devir ve ortam bakımından ancak XIII. asrın sonlarında yapılmış olmalıdır. Eserin arkasında bulunan kandil motifi ile bir madalyon içindeki figürler bu taşın daha evvel ve en erken XIII. asrın ortalarında kullanılmış olduğunu göstermektedir. İkinci defa kullanılan taşın dış yüzünün ise daha geç yıllarda yapılmış olacağı muhakkaktır. Yazar, eserin üzerindeki figürleri bir mezar taşı

ettiğimiz bu şahsın, karşısında hürmetle ayakta duran ve ona bağlılığını bildiren bu gençle alakası ne olabilir? Tasvirde bu mühim şahsın bu gencin hamisi veya hocası olduğunu tahmin mümkündür. Bizim bu açıklamalarımızı teyid eden ve vuzuha kavuşturan bir Ahmed Şah'a A. Eflâkî'de (Âriflerin Menkıbeleri, Çev. T. Yazıcı, II. Cilt, Ankara 1954, 38-41. s.) rastlanmıştır. Eserde "Fetaların sultanı, zamanın az yetiştirdiği kişilerden olan, A h î A h m e d Ş a h, *Konya* Daru'l-Mülkünün fütüvvetdarlarının başı ve servet sahibi bir kişi idi. Binlerce asker ve rintler topluluğunu eli altında bulundururdu" denmekte, ayrıca Keyhatu ile aralarında geçen bir olay nakledilmektedir. Keyhatu *Konya*'ya geldiği zaman Ahî Ahmed Şah bu Moğol şehzadesine birkaç delikanlı ile üzeri kıymetli taşlarla kakmalı bir kemer hediye etmiş, Keyhatu'nun huzuruna tek başına çıkabilme müsadesi almıştır. Konuşma sırasında Keyhatu, Ahmed Şah'a "Ben seni kendime baba yaptım" demiştir.

Fetaların (genç, yiğit) sultanı oluşu ile karşısındaki figür; İlhanlı idarecileri içinde hürmet görmesi ve elinde asker bulundurması ve Ahî olmsı ile de sağ elinde tuttuğu şahin; Ahî ve fütüvvetdarların başı oluşu ile de belinde kılıç ve kemer yerine sadece bir kuşak bulunuşu mâna kazanmakta ve açıklanmaktadır.

⁷⁹ *Anonim Selçuknâme*, Feridun Nafiz Uzluğ neşri, Ankara 1952, Farsça metin kısmı 93. s.

⁸⁰ G. Öney, *aynı makale*, 117-125. s., 5 res.

⁸¹ Taş levhanın orta kısmında dikdörtgen bir saha içinde üç satırlık kitabenin iki satırı okunabilmektedir. Üçüncü satırdaki harfler seçilmekte ise de manâ anlaşılmamaktadır.

عز يدوم و اقبال لصاحبه 'izzun yedûmu ve iqbâlu li-sâhibihi

... و طول عمره مع الامراء ve tavvele 'umrehu ma'al-'umerâi

"sahibinin şeref ve ikbali devam etsin, emîrlerle beraber (Allah) ömrünü uzun etsin".

açısından kıymetlendirdiği için tabiatıyla tefsirleri bir hayır eseri için uygun düşmemektedir. Bununla beraber esas itibarıyla bu figürlerin *Orta Asya Şaman* tasavvur dünyasına bağlanması kabule şayandır (49-51. Res.).

K. Otto-Dorn tarafından neşredilen *Afyon* figürlü mezartaşları XIII. asrın birinci çeyreğine tarihlenmiş ve Alâeddin Keykubad devri klâsik *Selçuklu üslûbu* içinde mütalâa edilmiştir. Yazar buradaki figürleri, harb ve av sahnelerini isabetle "*Orta Asya göçebe sanatı*" tradisyonuna bağlamış⁸², fakat bu geleneğin *Afyon*'a intikalinde acele etmiştir. Kanaatimizce bu eserler XIII. asrın sonu ile XIV. asrın başı arasında ve yukarıda zikrettiğimiz bir ortamda yapılmışlardır.

⁸² K. Otto-Dorn, *Grabsteine* . . . 76. s.

SUMMARY

BEYHAN KARAMAĞRALI

Tomb stones, as other works of art, reflect the beliefs, habits, and traditions of surroundings they were made. In the Islamic world, up to day, tomb stones with figurative decorations have been appeared in a great number in Anatolia. They are important for the Turkish cultural history with characteristics of their figures and their significance as a whole and are also a valuable source for the searchers of history of sects.

Tomb stones with the decoration of human and animal figures are appeared in Kırşehir, Seyitgazi, Afyon, Sivas, Tokat Akşehir, and in Konya which are especially centers of Bektashis and Akhis.

Five tomb stones which are in the Sivas Museum have figure decorations. Upper edge of the head stones which are made of white marble are in two curved on in multifoil arch. Outer side of the tomb stones which are in rectangular panels are decorated in stalactite and the pediments of arches are enriched with rosettes. Tomb stone, Inv. No. 597, has a pigeon figure (fig. 4 - 5), stone, Inv. No. 516, has a small bird resembling to pigeon (fig. 6-7), stones, Inv. No. 569 and unnumbered one, have birds of which their species are not identified precisely (fig. 8 - 10). On the outer side of the stone, Inv. No. 575, has a decoration with a two-headed bird with large wings in relief (fig. 11 - 12). Known specimens of Sivas tomb stones with figures are dated towards the end of the XIV th century. This type is not seen in the XV th century.

Eight tomb stones in the Tokat Museum came from "Erenler" graveyard, are decorated with figures. Three tombstones came from Tokat to the Ethnographic Museum in Ankara have figurative decorations. All of these are the continued type of Sivas from the viewpoint of their forms and composition of niches and rosettes. The two-headed rooster figure in low relief is seen on the inner side of the tomb stone with the date 826 H/1422 A. D. A bird figure with a long

neck and a long beak is decorated at the top of the outer side of Muhammed Chelebi's head stone with the date 742 H/1341 A. D. (fig. 7 - 18). A bird figure similar to mentioned above, decorates the top of Shahmalak b. Muhammed Bek's head stone (fig. 19 - 20). Lions in low relief are seen on each side of upper crowns of multifolia arches of the side faces of the tomb stones with the date 811H./1408 AD and Inv. No. 439 and unnumbered one (fig. 23 - 25, 26 - 27).

On the other hand two lions in low relief are seen on the pediment of the pointed arch of the inner side of the head stone with Inv. No. 407 (fig. 28 - 29). Pairs of lions and a opium-poppy shoot are seen on both sides of the sarcophagus of Mustafa Chelebi with the date 818H./1415 A.D. and Inv. No. 404, who was the decendent of Danishmend Ghazi (fig. 30 - 33) : There have been two tombstones in Ankara Ethnographic Museum. Of those one is decorated with the two-headed bird figure (fig. 36 - 39) and the other has a decoration of lion (fig 34 - 35).

Birds have an extensive meaning in Central Asian cult. It is also important as a law symbol. Anatolian tomb stones are attached to Turkestan tomb cult due to existing of bird figures on Altai tomb stones, and having particularly resemblance to pigeon (fig. 40 - 41). But this motif had a new meaning in Anatolia in consequence of flourishing and spreading across the orders. From this viewpoint Vilayetnames and Nefes of Bektashis are the principal sources. Haji Bektashi Veli had been flown in the shape of a pigeon from Hkorasan to Diyar-i Rum. Yet, he had come to Kırşehir on the roosterback and had shown his miracle. Lion impersonates Ali. He is Esedu'l-Lah. Şir-u Hurşid that is to say the motives of lion and sun represent Hz. Ali. We believe that the motives of rozette-lion, Şir-u Hurşid on Tokat tomb stones and head stone at Mouselaum of Aşıkpaşa in Kırşehir, and head stone in Ethnographic Museum represent Hz. Ali.

Rosette and medallion motifs which are seen on tomb stones in Far East and in Central Asia bear an astrologic meaning. We are in doubt that rosettes which are on tekke (convent), zaviye, mauseleum, and on tomb stones in Anatolia, were used in astrologic reasons. These may represent the Twelve Imams that is "Isnaashare" and pirs and sheiks. Researchs on Anatolian sect and Akhi will enlighten to this matter.

As a paradise food pomegranates are seen on the tomb stones, on the other hand, eternal sleep has been symbolized by opium-poppy shoot, and in addition, simple designs are seen for representing of a tree. The tree has a holy meaning in Central Asian Turkish cult. In Anatolia, it is still believed that the tree has a secret power. However, on the tomb stones, these are used only for decorative purposes.

The belief and tradition of Shaman of Central Asia, and its art which will not be studied out of this cult, how and when entered into the Turkish Art. In our opinion, this event may have been explained by the changes occurred in social structure and state order due to the Mongol invasion and the waves of migration from Eastern Turkestan, Turkestan, and Iran to Anatolia. After the Turks accepted Islam, there were many revolts for keeping alive the shamanism within Islam. Turks who accepted Moslem religion have not given up their previous beliefs and habits. Mummies of Persons of eminence of the era brought to light that the Seljuk Turks of Anatolia performed their burial rites according to the old Turkish tradition. From the conversion of Turks to Islam, thinking took part in religious movement. Thus the *tasavvuf* began to flourish. Khorasan became the main center of this occurrence. In Bukhara and Fergana some sheiks appeared and sufis brought up and this movement spread across Semerkant. Entering and spreading of the beliefs and dogmas to Anatolia, quickened with a mass of people who fled from Mongols. When the vanguard of the Mongol Army came to Anatolia, as seen in every defeated nation, spiritual senses of people arose. Some who had political ambition arose to take advantage of these senses. Firmness in Islam had not been established yet among Turkemans. Many Tatar tribes which were attached to tenets and rites of shamanism began to appear around, and thus the population highly increased. Sheikh of Mawaraunnahr, Erenler of Khorasan, and dervishes of Iran and Khwarizm found a suitable environment for their purposes. After the collapse of Batini Government which was established by Hasan Sabah, and the destruction of Alamut fortress, fugitives mixed with the Turkeman sects in the name of *mürşit* (spiritual master) and *dai*. During this period, Anatolia Islamised and became completely Turkish, and covered by the groups of people who were in different tenets and thoughts. To mix conditions of shamanism with Islamism, Turkish sheiks had tolerance on the rites of Islam. Of those called by Ishak Baba with

the people around him arose in revolt. Mystics of Turkoman as Barak baba from Tokat and Sarı Saltuk, disciple of Seyyid Mahmud Hayranî were the sheiks who tried to mix shamanism with Islamic faith.

From the middle of the XIIIth century towards the end of the XIVth century many orders as Babaîs, Abdals, Bektashîs, Kizilbashs, Hurifîs, Kalenderîs and Haydarîs had arisen, and thus the old beliefs and habits of Turks continued to live in Anatolia. Among the Bektashîs and Alavîs, these beliefs had sometimes continued to live as they were before, and they had a new form. With the development of religious orders *tekkes* and *zaviyes* began to increase and the old Turkish religious art found a suitable surroundings for being a sect art.

Figures on windows, door shutters, and the proper places of zaviye are related these beliefs. The lion and peacock figures which are on wooden door shutters in Ethnographic Museum in Ankara, the twoheaded figure which is on the folding reading stand belonging to Mevlana Convent, and the rooster, two-bodied lion and human figures which are on Nisan taşı belonging to Mevlana Convent, and the eagle and dragon figures which are on cabinet door shutters in Kileci Mosque at Akşehir, and deer figure in relief on the gateway of Çöreği Büyük Tekkesi at Niksar are related to the beliefs and traditions of the orders of this period. Şîr-u Hurşid, pigeon, rooster and unidentified other bird figures which are on tomb stones have a new significance in Bektashî order. They represent Hz. Ali and Hâjî Bektashî Veli. In addition nicknames "pîr" and "chelebi" which are seen on tomb stone were brought to light that these stones belong to the members of Bektashî order (fig. 44 - 46). On the other hand, Tokat tomb stones being brought from "Erenler" graveyard, and Bektashîs and Alavîs being still lived in this entourage emphasize our theses.

Tomb stones with figurative decoration in Kırşehir, Konya, Akşehir, Seyitgazi and in Afyon are the works of Bektashîs and Akhîs or at least of this environment : Kırşehir was the center of Babaî, Ahî, and Bektashî; Akşehir, in which mystics as Seyyid Mahmut Hayranî and his disciple Sarı Saltuk who the pîr of Bektashîs brought up; and Konya, Ahî sheiks and mystics were always respected by its people; and Seyitgazi which was the second center of pîrs and babas of Bektashîs; and Afyon which was attached to Seyitgazi.

Tomb stone with figurative decoration which found by S. Eyice in the graveyard of Ahî Evran zaviya at Kırşehir, was not brought from elsewhere. It must have belonged to a prominent member of the order of the day who was burried directly in this graveyard. Tomb stone with figurative decoration, Inv. No. 892, in Konya belongs to "Akhi Ahmet Shah" who was the leader of a thousand runud (Sultanu'el-Feta) and was esteemed by Prince Gaykhatu of Ilkhanid. It must have been made-at the end of the XIIIth century and the beginning of the XIVth century (fig. 47 - 48).

The stone (Inv. No. 2465) which came from Diyarbakır to the Museum of Turkish and Islamic Art in Istanbul, is decorated with birds and human figures and plant motifs. Since the inscription of the mentioned stone being read wrong, it has been suggested that it was the tomb stone of a person called "Tavîl Omer". This work must have belonged to a fountain or a charity building (fig. 49 - 51), and must have been done around the end of the XIIIth century in the surroundings explained above. Sanctuary lamp motif on the back of the stone indicates that this has been used before in the middle of the XIIIth century. It is certain that the front of the stone was made at a later date while it was used for the second time.

Afyon tomb-stones published by K. Otto-Dorn which dates back to the first quarter of the XIIIth century are considered in classic Seljukid style of Alaeddin Keykubat. Although sciens and figures on the stones were attached to the "Central Asian Tribal Art" quite perfectly by the author, she hastened about the appearance of the tradition in Afyon. We believe that these works were made around the end of the XIIIth century and the beginning of the XIVth century in the environments mentioned above.